

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

“SOLIQLAR VA SOLIQQA TORTISH” KAFEDRASI

YUSUPOVA NOZIMA SOYIBJON QIZI

**“TABIIY RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISHDA
SOLIQLARNING TA‘SIRCHANLIGINI OSHIRISH
MASALALARI”**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

“HIMOYAGA RUXSAT ETILDI”

“Soliqlar va soliqqa tortish”
kafedra mudiri
i.f.d., professor Jo‘rayev A.S. _____

“ ____ ” _____ 2016 y.

Bitiruvchi: 5230800 – “Soliqlar va soliqqa tortish”
ta‘lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi
Yusupova N.S. _____

Ilmiy rahbar: k.o‘q. Shodiyev O. _____

TOSHKENT - 2016

MUNDARIJA

Betlar

	KIRISH.....	3
1-BOB.	IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TABIIY RESURLARNI SOLIQQA TORTISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI.....	7-28
1.1.	Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va tuzilish asoslari.....	7
1.2.	Tabiiy resurs soliqlarining tarkibi va amal qilish xususiyatlari.....	14
1.3.	Tabiiy resurs soliqlarining vazifalari va ularning budget daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati.....	19
	Birinchi bob bo'yicha xulosalar.....	27
2-BOB.	TABIIY RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISHDA SOLIQLAR TA'SIRCHANLIGINING AMALDAGI HOLATI TAHLILI (YUNUSOBOD TUMANI KORXONALARI MISOLIDA).....	29-54
2.1.	Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ini hisoblash va budgetga to'lash tartibi tahlili.....	29
2.2.	Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni undirish tartibi tahlili.....	40
2.3.	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni undirish tartibi tahlili.....	44
	Ikkinchi bob bo'yicha xulosalar.....	53
3-BOB.	IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA TABIIY RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISHNI SOLIQLAR VOSITASIDA TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILLASHTIRISH.....	55-63
3.1.	Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligiga erishishda resurs soliqlari ahamiyatini oshirish masalalari.....	55
3.2.	Tabiiy resurslardan samarali foydalanishni va ekologik samaradorlikni ta'minlashda soliqlarning ta'sirchanligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari.....	59
	Uchinchi bob bo'yicha xulosalar.....	63
	XULOSA VA TAKLIFLAR.....	64
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	68

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning modernizatsiyalashuvi va islohotlarning chuqurlashuvi jarayoni soliq siyosatini ham muntazam takomillashtirib borishni taqozo qiladi. Soliq siyosati moliya tizimi islohotlarining muhim yo'nalishi sifatida iqtisodiyotni tartibga solish hamda uning barqarorligini ta'minlash jarayonida har qachongidan ham muhimroq bo'lib bormoqda. Shu sababli, mamlakatimiz rivojlanishining muhim ustuvor yo'nalishi sifatida soliq siyosatini erkinlashtirishning belgilanishi bejiz emas.

Ma'lumki, bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida moliyaviy va soliq munosabatlarini takomillashtirish o'ta muhim va murakkab muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Respublika soliq tizimidagi o'zgarishlar bu masalaning ijobiy hal etilishi, turli xil yo'llar orqali amalga oshirilishini amalda ko'rsatmoqda. Bu borada davlatimiz rahbari I.A.Karimovning quyidagi fikrlari e'tiborga loyiqdir: "Davlat organlari va tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasida o'zaro munosabatlarning bevosita elektron shakllari joriy etilgani tufayli 2015 yilda 42 ming 800 ta tadbirkorlik sub'ekti Internet tarmog'i orqali Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida ro'yxatga olingan. Ular 260 turdagi interaktiv xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega. 2013-2014 yillarda tadbirkorlar va fuqarolarga 102 mingdan ortiq xizmat ko'rsatilgan bo'lsa, 2015 yilda bu ko'rsatkich 420 mingdan oshdi. Bugungi kunda soliq va statistika hisobotlari 100 foiz elektron shaklda Internet tarmog'i orqali taqdim etilmoqda"¹.

Insoniyat oldidagi ayrim muammolarning paydo bo'lishiga insoniyatning o'zi sababchi bo'lgan bo'lsa, ularning ba'zilar tabiat va jamiyat o'rtasidagi nomutanosiblik natijasida yuzaga kelgan. Aynan shunday muammolarning asosiylaridan biri yer ko'rrasidagi mavjud tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishdir. Tabiiy resurslarning cheklanganligi kishilik jamiyati rivojlanishining har bir davrida mavjud bo'lgan bo'lsa-da, hech bir davrda hozirgi paytdagichalik dolzarb bo'lmagan va bu jarayon jamiyat taraqqiyotining

¹Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – iqtisodiyotimizda olib borayotgan islohotlarni va tarkibiy o'zgarishlarni keskin chuqurlashtirish, xususiylar mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berishdir. –T.: "O'zbekiston", 2016. 10-bet

rivojlanish tendentsiyasiga muvofiq tarzda kuchayib bormoqda. Hech shubhasiz, ezgu maqsadlarni amalga oshirish yo'lida, avvalambor, barcha-barcha muammolar qatorida muhim bir masalaga alohida e'tiborimizni qaratishga bizni butun hayotning o'zi majbur qilmoqda. Gap, avvalo, mamlakatimizning ulkan moddiy va tabiiy resurslaridan tejab-tergab, samarali va oqilona foydalanish ustida bormoqda. Gap, birinchi galda, tabiatning bebaho ne'mati xalqimizning boyligi bo'lmish ekin ekiladigan yerlardan, sug'orish va ichimlik suvidan, yoqilgi-energetika, mineral-xomashyo va boshqa resurslardan to'g'ri va asrab-avaylab foydalanish haqida bormoqda².

Jamiyat ehtiyojlarining cheksizligi va tabiiy resurslarning cheklanganligi, ular ko'pchiligining qayta tiklanmasligi mavjud tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanish evaziga jamiyatning cheksiz ehtiyojlarini to'liqroq qondirishga erishish zaruratini taqozo etadi. Shundan kelib chiqqan holda respublikamizda amalga oshirilgan soliq tizimidagi islohotlarda resurslardan samarali va oqilona foydalanishni ta'minlashning muhim iqtisodiy mexanizmi bo'lgan tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlar joriy etilishiga qaratildi.

Tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlarning muhim ko'rinishi, ulardan foydalanish bilan bog'liq, joriy etilgan soliqlardir. Bunday soliqlar mohiyatiga ko'ra tabiiy resurs soliqlari sifatida e'tirof etilib, mamlakatimiz soliq tizimini shakllantirish va takomillashtirishda ularga katta e'tibor qaratilmoqda.

Bitiruv malakaviy ishi ob'ekti va predmeti. Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti sifatida tabiiy resurs soliqlarini undirish mexanizmi, ularni budjet daromadlari tarkibidagi ahamiyati va Yunusobod tumanida faoliyat yuritayotgan ayrim xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tanlangan.

Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan resurs soliqlarini hisoblash va budjetga to'lash jarayonida vujudga keladigan soliqqa oid munosabatlar bitiruv malakaviy ishi predmetini tashkil etadi.

Bitiruv malakaviy ishi maqsadi va vazifalari. Bitiruv malakaviy ishining

² Karimov I. Iqtisodiyotni erkinlashtirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish – bosh yo'limiz. //Toshkent oqshomi, 2002 yil 15 fevral

maqsadi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishi va ularning atrof tabiiy muhitga ta'siri bilan bog'liq soliqlarga, jumladan, resurs soliqlariga doir muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish buyicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish belgilandi:

- tabiiy resurs soliqlarining iqtisodiy mohiyati, xususiyatlari, vazifalari hamda budjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatini o'rganish;
- tabiiy resurs soliqlarining amaldagi mexanizmini amaliy tahlil qilish;
- tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda tabiiy resurs soliqlari ahamiyatini o'rganish, tahlil va tadqiq qilish;
- soliqlarning tabiiy resurslardan foydalanish va ekologik samaradorlikni ta'minlashdagi rag'batlantiruvchi ahamiyatini oshirishning ustuvor yunalishlarini tadqiq qilish.

Bitiruv malakaviy ishining nazariy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalari bo'yicha asoslangan xulosalar hamda ishlab chiqilgan ilmiy takliflar va amaliy tavsiyalardan tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligiga erishish va ekologik samaradorlikni ta'minlashda soliqlarning ta'sirchanligini oshirishga doir ilmiy tadqiqot ishlarini yanada chuqurlashtirishda va davlat budjeti daromadlarini shakllantirishni takomillashtirishga qaratilgan islohotlar o'tkazishda foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibi kirish, uchta bob, xulosa va takliflar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati hamda ilovalardan iborat.

Bitiruv malakaviy ishining kirish qismida mavzuning dolzarbligi, tadqiqot ob'ekti va predmeti, maqsadi va vazifalari, nazariy va amaliy ahamiyati asoslab berilgan.

Birinchi bobda iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida tabiiy resurslarni soliqqa tortishning nazariy-uslubiy asoslari yoritilgan.

Bitiruv malakaviy ishining ikkinchi bobida tabiiy resurslardan samarali foydalanishda soliqlar ta'sirchanligining Yunusobod tumanida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar misolida tahlili keltirilgan.

Uchinchi bobda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida tabiiy resurslardan samarali foydalanishni soliqlar vositasida tartibga solishni takomillashtirish masalalari bayon etilgan.

Bitiruv malakaviy ishining xulosa qismida mazkur mavzuni o'rganish natijasida chiqarilgan xulosalar bayon etilgan hamda soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar tizimi ishlab chiqilgan.

1-BOB. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TABIIY RESURLARNI SOLIQQA TORTISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI.

1.1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va tuzilish asoslari.

Tarixiy mantiqqa asoslangan holda aytish mumkinki, soliqlar davlatchilikning yuzaga kelishi jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lib, davlat o'zining oldiga qo'yilgan iqtisodiy funksiyalarining mazmuniga bog'liq bo'lib, davlat o'zining oldiga qo'yilgan iqtisodiy funksiyalarining mazmuniga bog'liq ravishda soliqlarning universalligi oshib boradi. Davlatning tegishli vakolatli organlari tomonidan soliqlarni undirish mexanizmini joriy eta borish va uning samarasini ta'minlash soliqlarni turli xil guruhlariga bo'linishining ilmiy asoslari hisoblanadi. Tarixiy rivojlanishning dastlabki davrlarida soliqlarning iqtisodiy munosabatlarga ta'sir doirasi deyarli ta'sirsiz bo'lgan bo'lsak tsivilizatsiyaning rivojlanib borishi aniqrog'i XVI asrlarga kelib soliqlar asosan to'g'ri va egri soliqlarga bo'linish tarzida ilmiy tadqiqotlar ob'ektiga kirib boriladi.

Soliqlar huquqiy ong, iqtisodiy taraqqiyot va nazorat tizimlarining yuzaga kelishi bilan bog'liq bo'lib, ular davlatning g'aznasining daromadlari tarkibida yuqori salmoqli va hukmron mavqeini egallaydilar.

Soliq turlarini to'g'ri va egri soliqlarga bo'lishning ilmiy asosi bu soliqlarning iqtisodiy mohiyatini ilmiy asosi bo'lsa, boshqa tomondan majburiy to'lovlar sifatida undirilayotgan soliq ob'ektlarining holati va harakatini ham aniqlash hisoblanadi. Odatda soliqlarning ichki mohiyatini ochib berish maqsadida soliqlarni undirilishi tartibi, undirilish ob'ekti, budjetga yo'naltirilishi, iqtisodiyotga ta'sir etishi, to'lash manbai va shu kabi mezonlarga ko'ra guruhlanadi. Bunday guruhlanishda undirish tartibi va iqtisodiyotga ta'sir etish mezoni boshqalariga ko'ra ancha murakkab bo'lib, ular ko'proq soliqlarning shu jumladan egri soliqlarning ichki mohiyatini to'laroq ochib berishga xizmat qiladi. Qayd etilganlarga ko'ra soliqlarni undirilish tartibiga ko'ra guruhlanganda ularning

to'g'ri va egri soliqlarga bo'linishi nazarda tutiladi. Soliqlar sifatida egri soliqlarga xos ilmiy qarashlar ham ilmiy tadqiqotlar ob'ektidan o'rin olib keldi.

Iqtisodiyotning muhim sohalarini tadqiq etish bilan shug'ullangan fiziokratlar, merkatalistlar ta'limotlarida soliq munosabatlariga oid mulohazalar qisqacha bo'lsa ham o'rin olingan bo'lsada, soliqlarning ichki xususiyatlarini alohida tadqiqot ob'ekti sifatida ilmiy jihatdan o'rganish asosan uyg'onish davrining boshlarida, aniqrog'i klassik siyosiy iqtisodchilarga borib taqaladi. Ushbu nazariy oqimning namoyondalaridan U.Petti o'zining "Soliqlar va yig'imlar haqida traktat" asarlarida ".. eng yaxshi g'oya iste'molni soliqqa tortishdir..." deb ta'kidlashda aslida soliqlarning og'irligi bilan holatga ilmiy yondoshsada, mohiyatan egri soliqlar xususida fikr yuritganligi anglash mumkin. U.Petti birinchilardan bo'lib, undirilayotgan soliqlarning mumkin qadar adolatli bo'lishligi, soliqlarning og'irligi barchaga birdek tushsa, har bir tirikchilik vositasi alohida-alohida ya'ni iste'molga tayyor holda soliqqa tortilishi maqsadga muvofiq bo'ladi degan g'oyani ilgari so'rgani, iste'molni soliqqa tortish jarayoni soliq ob'ektidan undirilayotgan soliq miqdori birligi (summasi yoki natura hajmi) davlat hazinasiga bevosita shaklda kelib tushadi. Demak, bu yerda U.Petti aynan egri soliqlar sifatida emas, soliqlarni undirish qulayligi jihatidan fikr yuritadiki aslida iste'molni soliqqa tortish soliqlarning to'g'ri va egri soliqlarga bo'linishligiga olib keladi, shu jihatdan aytish mumkinki U.Petti bu g'oyasi bilan soliqlarning bo'linishi g'oyasini ham ilgari so'rgan.

Soliq tushunchasi iqtisodiy kategoriya sifatida sinfiy hukmron kuch sifatida yuzaga chiquvchi davlatning paydo bo'lishi va uni faoliyatining davomiyligi bilan bevosita bog'liqdir. Shu o'rinda soliq kategoriyasi davlatni iqtisodiy siyosati orqali iqtisodiy voqiylik sifatida yuzaga chiqishini ta'kidlash lozim. Soliq tushunchasi bu tor ma'noda davlat ixtiyoriga boshqalardan majburiy tartibda undiriladigan pul tushumlarini ifodalaydi. Ma'lumki soliqlar bevosita davlatning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir, ya'ni davlat o'zining vakolatiga kiruvchi vazifalarni bajarish uchun moliyaviy manba sifatida soliqlardan foydalanadi. Soliqlarning amal qilishi bu ob'ektivlikdir, chunki jamiyatni tashkil etuvchi individlarning hammasi ham

real sektorda (ishlab chiqarish sohasida) faoliyat ko'rsatmaydi. Jamiyatda boshqalar tomonidan rad etilgan yoki shugullanish iqtisodiy samarasiz bo'lgan sohalar ham mavjudki, bular soliqlarni ob'ektiv amal qilishini talab etadi. Aniqroq qilib aytganda jamiyatni norentabel (mudofaa, meditsina, fan, maorif, madaniyat va boshq.) va rentabel sohaga ajralishi hamda norentabel sohani moliyalashtirishni tabiiy zarurligi soliqlarni ob'ektiv amal qilishini zarur qilib qo'yadi, vaholangki, norentabel sohaning ijtimoiy xizmatlari asosan davlat tomonidan amalga oshiriladiki, ularni moliyalashtirish usuli sifatida yuzaga chiquvchi soliqlar ham shu tufayli bevosita davlatga tegishli bo'ladi. Soliqlarning ob'ektiv zarurligini bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ikki holat bilan ifodalash mumkin: *birinchidan*, davlatning qator vazifalarini mablag' bilan ta'minlash zarurligi, *ikkinchidan*, bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalari.

Davlatning bajaradigan funktsiyalari va vazifalari ko'p va bozor iqtisodiyoti rivojlana borishi bilan ba'zi ijtimoiy himoyalangan bozor munosabatlariga mos kelmaydigan vazifalar yo'qola borsa, yangi vazifalar paydo bo'la boshlaydi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida davlatning yangi vazifalari paydo bo'ladi. Bularga bizning respublikamizda kam ta'minlanganlarga ijtimoiy yordam ko'rsatish, bozor iqtisodiyoti infratuzilmasini (sanoatda, qishloq xo'jaligida, moliya tizimida) tashkil qilish kiradi. Shu yerda davlat kuchli sotsial siyosat tadbirlarini amalga oshirish uchun pensionerlar, nafaqaxo'rlar, talabalar, ko'p bolali onalar va boshqalarni ko'proq mablag' bilan ta'minlash zarurligini anglab cheklangan tovarlar bahosidagi farqni budjet hisobidan qoplaydi va ularga boshqa xarajatlarni davlat hisobidan amalga oshiradi, mahallalarda kam ta'minlanganlarga moddiy yordamlar tashkil etadi. Shu bilan birga, O'zbekiston davlati jamiyat a'zolari osoyishtaligini saqlash maqsadida o'zining mudofaa qobiliyatini saqlab va mustahkamlab turishga, texnika va o'q-dorilarga ham mablag'lar sarflaydi, qolaversa, davlat fuqarolar xavfsizligini saqlash, mamlakatda tartib intizom o'rnatish, uni boshqarish funktsiyalarini bajarish uchun ham ko'plab mablag' yo'naltirishga majbur. Bunday xarajatlarni amalga oshirishning majburiyligi ular uchun manba bo'lgan soliqlarni ham ob'ektiv zarur qilib qo'yadi.

Qayd etish lozimki, hozirga qadar davlatning funktsiyalarini bajarish uchun lozim bo'lgan moliyaviy mablag'lar shakllantirishning soliqlardan boshqa usuli jahon amaliyotida qo'llanilgan emas. Demak, hukmron kuch sifatida davlat mavjud ekan, moliyalashtirish usuli sifatida soliqlar ham amal qiladi. Ma'lumki, jamiyat iqtisodiy hayoti juda murakkab iqtisodiy hodisalardan iborat. Ana shu murakkablik bevosita soliqlarga ham tegishliki, bu holat soliqlarni iqtisodiy mohiyatini teran anglashni taqazo etadi. Soliqlar majburiy to'lovlarni ifoda etuvchi pul munosabatlarini bildiradi. Bu munosabatlar soliq to'lovchilar (huquqiy va jismoniy shaxslar) bilan ularni o'z mulkiga aylantiruvchi davlat o'rtasida bo'ladi. Korxona va tashkilotlar aholiga xizmat ko'rsatganda, ishlar bajargan yoki bozorlarda oldi-sotdi qilish jaraenida pul munosabatlarini hosil qiladi. Lekin ular soliq bo'la olmaydi, soliq munosabati bo'lishi uchun davlat mamlakatda yaratilgan mahsulot qiymatini taqsimlash yo'li bilan davlat budjetiga majburiy tartibda to'lanishi yoki undirilishi lozim. Davlat uchun budjetning asosiy manbai hisoblangan soliqlar katta ahamiyatga ega.

Soliqlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi davlat moliyasining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida soliq to'lovchilar mol-mulkining bir qismini majburiy ko'rinishda davlat xazinasiga o'zlashtirilishi sifatida undirish uzoq davrga borib taqaladi. Soliqlarning paydo bo'lishi, ularning ilk ko'rinishlari haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lish har bir ilm ahlini qiziqtirishi tabiiydir. Biz hanuzgacha soliqlarning qachon paydo bo'lganligi, ularni kimlar va nima uchun, qay tartibda va qaysi ko'rinishda undirilganligini aniqlashimiz uchun shu davrlarni o'z ichiga qamrab olgan tarixiy manbalardan keng foydalanish, ularni topish va o'rganish muammosini hal qilishimiz kerak. Soliqlarning qachon paydo bo'lganligi haqida hech qanday aniq ma'lumot tarixiy kitoblarda uchramasada, lekin soliqlarning ilk ko'rinishi sifatida qurbonlik qilingan noz-ne'matlar e'tirof etiladi. Soliqlar haqidagi dastlabki ma'lumotlar eramizdan oldingi III-II asrlarda paydo bo'lgan.³ Buning xususiyati shundan iboratki, u majburiy bo'lmay ixtiyoriy tarzda amalga oshirilgandir. Qilingan qurbonliklar esa kambagallarga, nochorlarga, etimlarga,

³ Sobirov H. O'zbekiston davlat moliyasi tarixi. – T.: “Ta’lim manbai”, 2002. 46-bet

muhtojlarga ulashib berilgan. Keyinchalik joriy etilgan soliqlar esa bevosita qabila hamda uruglar o'rtasida davom etib to'rgan urush-janjallarga bog'liqdir. Bunday soliqlar natura shaklida bo'lib, bir qabilani bosib olish yoki o'zini muhofaza qilish uchun safarbar etilgan.

Soliqlar tarixda inson tsivilizatsiyasi bilan birga rivojlanib, uning ajralmas qismi hisoblanadi. Soliqlarning iqtisodiy munosabatlarda asosiy o'ringa chiqishiga, avvalambor, davlatning shakllanishi, jamoalarning sinflarga bo'linishi, qadimgi ijtimoiy tuzumning vujudga kelishi hamda ularning ma'lum moliyaviy manbaga ehtiyoj sezishlari sabab bo'lgan. Soliqlar paydo bo'lishi va rivojlanishi jarayonida ularning shakllari ham o'zgarib kelmoqda. Agarda bugungi kunga kelib soliqlar asosan pul shaklida undirilayotgan bo'lsa, ular qadimda bir qancha ko'rinishlarda, jumladan, mehnat shaklida, natura shaklida undirilgan. Shu bilan birgalikda jamiyat iqtisodiy taraqqiyoti yuksalishiga mos ravishda soliqlarning pulli shaklda undirilishi ham tobora rivojlanib bordi.

V.Pushkaryova soliqlar rivojlanish tarixini 3 bosqichga ajratib ko'rsatadi.⁴ Ularning har biri u yoki bu xususiyatlari hamda afzalliklari bilan ajralib turadi.

Birinchi bosqichda soliqlarning rivojlanishi qadimgi va o'rta asrlar qishloq xo'jaligi tizimiga xos bo'lib, tartibsiz hamda asossizligi bilan ajralib turadi. Xuddi shu davrda soliq mexanizmi undirilishi joriy etildi.

Soliqlarning joriy etilishi davlatning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lib, ularning amal qilishiga davlat apparatining shakllanishi, armiya, sud va ularning moliyaviy manbalar bilan ta'minlash zaruriyati, tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yilishi kabi omillar sabab bo'lgan.

Ilk soliqlar tizimsiz to'lovlar ko'rinishida bo'lib, ular natura shakliga ega bo'lgan. Aholi soliqlarni ekinlar hosilidan, savdo-sotiqdan hamda ovlagan hayvonlaridan to'laganlar. Urush vaqtida esa qo'shimcha oziq-ovqat, kiyim-kechak, qurol-aslahalar etkazish, nochor bo'lsa askar sifatida qo'shimcha jalb etilgan. Rim imperiyasi hamda Afinada tinch-totuv paytlarda soliq olinmagan. Soliqlarni joriy etish va undirish faqat urush davrlariga to'g'ri kelgan.

⁴ Пушкарёва В. История финансовой мысли и политики налогов. –М.: “Инфра-М”, 1996. С.17

Tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi va mustahkamlanishi soliqlarning hozirgidek pul ko'rinishiga kelishiga olib keldi. Oldin soliqlar asosan chegara va qo'shin ehtiyojlariga, shahar atrofini mustahkamlashga, yo'l va ibodatxona qurilishlariga yigilgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan soliqlar davlat xazinasida daromadining birinchi galdagi manbai bo'lib qoldi. Hozirgi davr soliq tizimiga mohiyatan o'xshash ilk soliq tizimi qadimgi Rimda shakllangan. Bu soliqlar faqat urush xarajatlarini moliyalashtirish uchun zarur bo'lgan. Rim aholisi o'zining mulki, turmush darajasi hamda oilaviy ahvolidan kelib chiqqan holda soliq to'lashgan. Soliq summolari maxsus shaxslar tomonidan hisob kitob qilingan.

Rimda davlat tashkilotlarining rivojlanishi bevosita imperator Oktavian Avgustin (eramizdan avvalgi 63-14 yillar) tomonidan soliq islohotini amalga oshirishga, oqibatda esa ilk pul soliqlari joriy bo'lishiga olib keldi. Soliqlarni joriy etish va ularni nazorati bilan shugullanuvchi moliyaviy muassasa shakllandi. Yer soligi davlat soliqlarining asosiy ulushini tashkil etgan. Shu qatori ko'chmas mulkdan, baliqlardan, chorva va boshqa mollardan soliqlar undirilgan. To'g'ri soliqlardan tashqari egri soliqlar ham bo'lgan. Masalan, oborot soligi 1 foiz, qullar savdosidan oborot soligi 4 foiz va boshqalar. Bu davrga kelib soliqlar nafaqat fiskal, balki u yoki bu iqtisodiy tarmoqlar bo'yicha tartibga soluvchilik vazifasini ham bajara boshlagan.

Ammo XVII asrgacha Evropada soliqlar tartibsiz undirilganligi uchun yagona tizimga ega bo'lmagan. Ularning taqdiri urush natijalariga bog'liq bo'lib, goh kamayib, goh ko'payib ketar, natijada aholining tinka-porasini quritgan edi. Faqatgina XVII asr oxiri XVIII asr boshlariga kelib soliqlar rivojlanishining ikkinchi bosqichi boshlanadi.

Ikkinchi bosqichning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda soliqlar davlat budjetini shakllantirishning asosiy manbasi sifatida ko'rilgan. Soliq ob'ektlarini aniqlash va soliqqa tortish qonun qoidalarini tartibga soluvchi ilk soliq tizimi yuzaga kelgan. To'g'ri va egri soliqlar ilk bor ajratilib, bu soliqlarning muhim va ahamiyatli jihatlari ochib berilgan. Soliqlar ichida asosiy o'rinni aktsizlar egallagan. Bular qonuniy ravishda shahar darvozalarida mamlakatga

kiritiluvchi yoki undan chiqariluvchi tovarlardan undirilib, hamma daromadlar va tushumlar soliqqa tortilgan.

Evropa mamlakatlarida demokratiyaning rivojlanishi natijasida soliqlarni hisoblash va undirish borasida aholining haq-huquqlarini himoya qilish masalalari o'rtaga tashlandi. Natijada 1689 yil Angliyada "Bill huquqlari" kitobida qat'iyon xalq vakillari organlariga davlat daromadlari hamda xarajatlari to'g'risida ma'lumot berishi belgilandi.

Frantsiyada esa faqatgina 1791 yil "Ulug Frantsuz revolyutsiyasi"dan keyin davlat budjeti va soliqlari haqida ma'lumot berila boshlandi.

Soliqqa tortish tizimi rivojlanishi bilan bir qatorda soliqqa tortish nazariyasi ham asta-sekin takomillashib bordi. Soliqqa tortish nazariyasining ilk asoschisi shotlandiyalik iqtisodchi Adam Smitdir (1723-1790). U o'zining "Xalqlar boyligining sabablari va tabiatlari" nomli kitobida (1776) ilk bor soliq tamoyillarini asoslab berdi, soliqlarning davlat moliyasi tizimidagi ahamiyatini soliq to'lovchilarga tushuntirib, ularni davlatga to'lash qullic emas, balki erkinlik alomati ekanligini asoslab berdi.

Uchinchi bosqichning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda soliqlarning kamayishi hamda soliqlarni o'rnatish va undirishga oid qonun-hujjatlarning kuchayishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Jamiyatda moliya ilmining rivojlanishi bilan soliqqa tortish muammolari va uslubiyatlariga bagishlangan yangi-yangi ilmiy-nazariy qarashlar vujudga keldi. Ammo hech qanday iqtisodiy maktab soliqlarning fiskal funktsiyasidan muhimroq qarashni ilgari sura olmadi. XIX asrning ikkinchi yarmida ko'p mamlakatlar yangi ilmiy nazariyalarni hayotga tatbiq etishga uringanlar, lekin faqatgina birinchi jahon urushidan so'ng yangi ilmiy qarashlarning samarasi o'laroq soliq tamoyillari hozirgi mukammal ko'rinishga ega bo'lgan. Ayni shu vaqtda zamonaviy soliq tizimining poydevori qurila boshlandi, to'g'ri soliqlarning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berildi hamda budjet daromadlari ulushining katta qismini to'ldiruvchi jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliqlarni progressiv stavkalari joriy etildi. Shu bilan birga tan olish lozimki, shu vaqtgacha biror bir davlatda mukammal soliq tizimi amal

qilmaydi. Hozirgacha iqtisodiyot ilmi soliqqa oid ko'pdan-ko'p savollarga javob topa olmayapti. Ammo rivojlangan mamlakatlarda doimo amalga oshiriladigan islohotlar shundan dalolat beradiki, barcha hatti-harakatlar soliqlarning adolatli, teng taqsimlangan hamda aholini ijtimoiy muhofaza qilish kabi unsurlarning rivojlanishiga katta ahamiyat berilgan.

1.2. Tabiiy resurs soliqlarining tarkibi va amal qilish xususiyatlari

Tabiiy resurslar kishilik jamiyati taraqqiyotining har bir davrida hayot boyligining moddiy asosi sifatida muhim o'rin egallab kelgan. Tabiiy resurslarning cheklanganligi ularni takror ishlab chiqarish va sifat holatini yaxshilash uchun tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishni rag'batlantirish va tartibga solish zaruratini namoyon etadi. Iqtisodiy g'oyalarning shakllanishi va rivojlanishida soliqqa doir ko'plab muammolar ko'tarilgan va o'rganilgan bo'lsada, klassik iqtisodiy maktab vakillari (A.Smit, D.Rikardo) iqtisodiy g'oyalarida ham, so'nggi iqtisodiy maktab vakillari (K.Marks, D.Keyns, A.Marshall) iqtisodiy g'oyalarida ham tabiiy resurslardan ehtiyotkorona va oqilona foydalanishni rag'batlantirish va tartibga solish borasidagi g'oyalar uchramaydi. Biroq, qadimgi davrlardan e'tiboran yer, yer osti boyliklari va tabiiy resurslarning boshqa turlaridan foydalanish soliqqa tortilib kelingan, ya'ni soliqlar vositasida tartibga solish mexanizmi muayyan darajada mavjud bo'lgan.

Bugungi kunda respublikamizda tabiiy resurslardan foydalanishni tartibga solish mexanizmi ishlab chiqilgan. Tabiiy resurslardan foydalanishning iqtisodiy mexanizmi bir qator qonunlarda, jumladan, O'zbekiston Respublikasining 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan "Tabiatni muhoaza qilish to'g'risida" gi qonunida⁵, tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq qonun hujjatlarida, O'zbekiston Respublikasining soliq kodeksida, tabiiy resurslardan foydalanishga doir hukumat qarorlari, Prezident farmonlari va boshqa me'yoriy hujjatlarda o'z ifodasini topgan. Iqtisodiyotga tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlar va boshqa iqtisodiy

⁵ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. –T.: 1993. №1

vositalarni (to'lovlar, litsenziyalash) joriy qilish xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi, tabiiy resurslarga doir jamiyat manfaatlarini himoya qilishi, tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishni ta'minlashga qaratilgan texnologiyalarga investitsiyalarni rag'batlantirishdagi to'g'ri ekologik muvozanatni ta'minlashi lozim.

Tabiiy resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan iqtisodiy mexanizm elementlarining eng muhimi - bu albatta soliqqa tortishdir. Jahon amaliyotida tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan soliqlar tartibga soluvchi va moliyalashtiruvchi soliqlarga bo'linadi.

Tartibga soluvchi soliqlar to'g'ridan-to'g'ri xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishini tartibga solish, soliq miqdori atrof-muhitga etkaziladigan zarar miqdoridan, texnik imkoniyatlardan va xo'jalik faoliyatining iqtisodiy rentabelligidan kelib chiqib belgilanadi. Moliyalashtiruvchi soliqlar esa tabiiy resurslarni muhofaza qilish va takror ishlab chiqarish uchun moliyaviy resurslarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu turdagi soliqlarning xususiyatlari xo'jalik faoliyatining tabiiy resurslarga qat'iy salbiy ta'siri bilan bog'liq bo'lmay, soliq miqdori foydalilik darajasi (renta) va uzluksiz moliyaviy tushumlar mezonida belgilanadi.

Tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlarning joriy etilishi tabiatdan foydalanishni iqtisodiy tartibga solish, turli xil tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanish, tabiatni va tabiiy resurslarni muhofaza qilish va takror ishlab chiqarish uchun pul fondlarini shakllantirish kabi maqsadlarni ko'zlaydi. Tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lovlarning muhim ko'rinishi, ulardan foydalanish bilan bog'liq maqsad uchun joriy etilgan soliqlardir. Ular yerdan, suv ob'ektlaridan, yer osti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilish samarasini oshirishga, mineral-xom ashyo resurslarini qazib olish va ulardan oqilona foydalanishga ijobiy ta'sir etishga qaratiladi.

Davlatning tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliq siyosati ikki yo'nalishda amalga oshiriladi:

- tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun maxsus soliqlar joriy etish;

– imtiyozli soliqqa tortish va soliqdan ozod qilish.

Mamlakatimiz soliq tizimida tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlarga: yer solig'i, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq kabilar kiradi. Joriy etilgan maxsus soliqlar orkali tabiiy resurslardan foydalanish muayyan darajada tartibga solinsa, imtiyozli soliqqa tortish orqali esa xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiatni muhofaza qilish tadbirlari rag'batlantiriladi. Shuningdek, ayrim tabiiy resurslardan me'yoridan ortiq foydalanganlik uchun iqtisodiy jazo choralari ham belgilangan.

Tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq soliqlarning joriy etilishi fiskal ahamiyat kasb etishi bilan birgalikda, resurslardan samarali va oqilona foydalanishni ta'minlovchi iqtisodiy mexanizm sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Shu o'rinda tabiiy resurslarga boy o'lkamizda ulardan samarali va oqilona foydalanishni yo'lga qo'yishda tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun maxsus to'lovlarning maqbo'l tizimining joriy etilishi, bir tomondan tabiiy resurslarni davrlar bo'yicha teng taqsimlagan holda ulardan samarali va oqilona foydalanish zarurati bilan ifodalansa, ikkinchi tomondan esa, tabiiy resurslarni qayta tiklash va sifat holatini yaxshilash uchun davlat xarajatlarini moliyalashtirish zarurati bilan belgilanadi. Mamlakatimiz olimlari va amaliyotchilari tomonidan tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlar va ularning ahamiyati borasida ko'plab fikrlar bildirilgan. Xususan, iqtisodiy tadqiqotlar markazida dots. E.Gadoev boshchiligida tayyorlangan maqola mualliflarining fikricha: "Bozor munosabatlari sharoitida resurs soliqlari yer va yer ostidan foydalanish tizimida muhim element hisoblanadi. Ular o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, iqtisodiy mohiyatiga ko'ra renta to'lovidir"⁶.

T.Jo'rayevning yozishicha "Resurs soliqlari yer, suv va boshqa tabiiy boyliklardan samarali foydalanishni ta'minlovchi amaliy vosita bo'lgani holda

⁶ Аношкина В., Рудакова В. Налогообложение ресурсов и имущества: реальность и противоречия. //Экономическое обозрение. 2002. №3

bozor iqtisodiyotida tabiiy resurslardan foydalanish va kelajak avlod uchun saqlash borasida muhim rol uynaydi”⁷.

O.Abduraxmonovning qayd etishicha “Bozor iqtisodiyoti sharoitida ham davlat o’zining ichki va tashqi vazifalarini, har xil ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy chora-tadbirlarini amalga oshirish uchun zarur bo’lgan mablag’larning asosiy qismini soliqlar hisobiga to’playdi. ...soliqlar ...soliq to’lovchi shaxslarning tadbirkorlik faoliyatini boshqaradi, ularning tabiiy resurslardan unumli foydalanishga bo’lgan intilishini rag’batlantiradi”⁸. Bizning fikrimizcha, mamlakatimiz olimlari va mutaxassislarining keltirilgan tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlarga nisbatan yondoshuvi ularning naqadar ahamiyatli ekanligini namoyon etsa-da, ularning iqtisodiy mohiyatini to’liq ochib bera olmaydi. Mamlakatimiz olimlari va mutaxassislari fikrlari bilan tanishish jarayonida shunga amin bo’ldikki, respublikamizda tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlarning nazariy jihatlarini etarli darajada tadqiq va tahlil etilmagan qaysidir ma’noda ularga nisbatan yuzakiroq qarash mavjud.

Bizningcha, respublikamiz olimlari va amaliyotchilarining tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlarga bunday yondashuvining asosiy sabablaridan biri, ularni davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatining boshqa soliqlardan ko’ra kamligi bilan ifodalanadi.

Tabiiy resurs soliqlarining mohiyatini ochib berishda ularning xususiyatlarini ham tadqiq etish lozim. Tabiiy resurs soliqlari o’ziga xos bo’lgan bir qator xususiyatlarga ega. Ushbu xususiyatlar tabiiy resurs soliqlarining har birida o’ziga xos tarzda mujassamlangan. “Yer rentasiga yangidan kiritilgan soliq hech qanday iqtisodiy samarasizlikka olib kelmaydi. Chunki, iqtisodiy rentaga soliqning o’sishi hech kimning iqtisodiy xatti-xarakatlarini o’zgartirmaydi. ... Yer egalarining hatti-harakatlari shuning uchun ham o’zgarmaydiki, bu resursni taklif etish

⁷ Jo’rayev T. Soliq siyosatini takomillashtirish yo’lida. //Toshkent haqiqati. 2003 yil 23 sentyabr

⁸ Abduraxmonov O. Soliq siyosati: dunyo tajribasi va O’zbekiston istiqboli. //Bozor, pul va kredit. 2002 yil, 5-son

cheklanganligi oqibatida xo'jalik soliqni kiritgandan so'ng ham kiritilmasdan oldingi kabi faoliyat yuritadi"⁹.

T.Jo'rayevning qayd etishiga ko'ra, "Soliqlarning boshqa turlaridan farqli o'larok, resurs soliqlari o'ziga xos xususiyatlarga ega: o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra ular renta to'lovidir. Boshqacha aytganda, bu qayta tiklanmaydigan tabiiy, yer va suv zaxiralaridan foydalanganlik uchun o'ziga xos to'lov bo'lib, u xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatining natijalari bilan bog'liq emas"¹⁰.

S.Bard va L.Pavlovalarning fikriga ko'ra, "Renta to'lovlarining xususiyati shundan iboratki, ularni joriy qilish tabiiy resurslardan daromad olishni ko'zlamasdan, balki, tabiatdan foydalanuvchilar umumxalq mulki ob'ektlaridan oqilona foydalanishlari zarur"¹¹.

Tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlarni joriy etishning zarurati ularning cheklanganligi va qayta tiklanmasligi bilan ifodalanadi. Shuning uchun bizning fikrimizcha, qaysi turdagi resurslar cheklanganligi va qayta tiklanmasligini hisobga olgan holda ulardan foydalanganlik uchun to'lovlar belgilashda qulay investitsion muhitni yaratishda ishlab chiqarish tannarxi va me'yoriy foydani o'z ichiga olgan tabiiy resurslar bahosi asos qilib olinishi lozim. Tabiiy resurslardan foydalanish natijasida ushbu bahodan ortiq olingan foyda iqtisodiy yoki resurs rentasi sifatida e'tirof etilib, batamom jamiyatga tegishli bo'lgan ushbu resurs bahosi hisoblanadi. Bunda xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'zlarining investitsion faolligini saqlab qolgan holda, ortiqcha foyda yoki rentani o'zlashtirishi mumkin. Ushbu daromad jamiyatning xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan o'z tabiiy resurslaridan foydalanganlik uchun undiriladigan ulushi hisoblanadi.

Tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlarning iqtisodiy mohiyati va o'ziga xos xususiyatlarining nazariy jixatlarini yoritishda shunga ahamiyat qaratish lozimki, soliqlarni qanday mezonlarga javob berganida ushbu soliqlar qatoriga kiritish masalasi respublikamiz zamonaviy soliq tizimida biroz baxslidir.

⁹ Samuelson P., Nordhous W. Economics. 1992. p. 286

¹⁰ Jo'rayev T. Soliq siyosatini takomillashtirish yo'lida. //Toshkent haqiqati. 2003 yil 23 sentyabr

¹¹ Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. //.-М.: "Кнорус". 2004. С.63

Respublikamiz soliq, tizimi huquqiy bazasi borasida to'xtalib o'tadigan bo'lsak, ta'kidlash lozimki, soliq qonunchiligiga doir hujjatlar matnining hech qaysi birida tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlar iborasi qo'llanilmagan. Tabiiy resurs soliqlari tarkibi borasida fikr yuritir ekanmiz, faqatgina soliqlarning maqsadi va vazifalari, shuningdek, soliq mexanizmida tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq elementlar mavjudligi bilan ularni ushbu guruh soliqlari tarkibiga kiritishimiz mumkin. Bu borada respublikamiz soliq tizimida amalda bo'lgan yer solig'i, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlar qatoriga kiritish hech qanday e'tirozlarga sabab bo'lmaydi. Chunki, ular mexanizmida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan bevosita foydalanishi yoki ularga egalik qilish huquqi mavjud.

Tabiiy resurs soliqlarining nazariy jihatlari ularning mohiyati va xususiyatlari bilan birgalikda, tabiiy resurs soliqlarining vazifalarini ham o'z ichiga oladi. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqqan holda tabiiy resurs soliqlari bajarishi lozim bo'lgan vazifalar va ularning amaldagi haqiqiy darajasini o'rganish tabiiy resurs soliqlari mexanizmidagi muammolarni tadqiq etishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham tabiiy resurs soliqlarining vazifalarini tadqiq etish lozim.

1.3. Tabiiy resurs soliqlarining vazifalari va ularning budget daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati.

Tabiiy resurs soliqlarining iqtisodiy mohiyatidan kelib chiqqan holda yondoshganda, ularni joriy etishdan maqsad tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishni rag'batlantirish. Shuningdek, davlat budgetiga moliyaviy resurslar jalb etish, bu jarayonda birinchi navbatda, budgetdan tabiiy resurslarni, atrof-muhitni muhofaza qilish va ular sifat holatini yaxshilashga qaratilgan xarajatlarni moliyalashtirishdan iboratdir. Shundan kelib chiqqan holda, tabiiy resurs soliqlari bir qator vazifalarni bajaradi.

Tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishni ta'minlashda mamlakat soliq siyosati muhim ahamiyat kasb etadi. Bu boradagi ko'plab mamlakatlar tajribasi o'zining muayyan ekologik samaradorligini ko'rsatayotganligini hisobga olgan holda, tabiiy resurs soliqlari bajaradigan vazifalar borasida ham turli fikrlar mavjudligini e'tirof etish lozim. Xususan, tabiiy resurs soliqlari ekologik soliqlar sifatida amal qilish jarayonida ikki vazifani:

- birinchidan, tabiiy resurslar bahosiga ta'sir etish orqali, ulardan samarali va oqilona foydalanishni rag'batlantirish;

- ikkinchidan, jamiyatga etkazilgan ekologik zararlar butun jamiyat hisobidan emas, balki jamiyatga zarar etkazuvchilar tomonidan kompensatsiya qilinishi lozimligi ta'kidlanadi¹².

Ushbu fikrlardan ko'rishimiz mumkinki, bu yerda tabiiy resurs soliqlari bajarishi lozim bo'lgan vazifalarga odilona, bozor qonun-qoidolari asosida yondashilib, ularning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanish vazifasi va fiskal vazifasi e'tirof etilgan.

Tabiiy resurs soliqlari bajaradigan vazifalar borasidagi fikrlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, so'nggi paytlarda tabiiy resurs soliqlarini davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatini oshirishga asosiy e'tibor qaratilmokda. Xususan, professor T.Malikovning qayd etishiga ko'ra, soliq tizimining zamonaviy kontseptsiyalarida tabiiy resurs soliqlari davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda asosiy maydonga chiqadi. "... foyda yoki daromaddan olinadigan soliqni keskin kamaytirish yoki ularni umuman bekor qilish, bu soliqlarni mol-mulkdan, yerdan va resurslardan olinadigan soliqlar va to'lovlar bilan almashtirish" yoki "... qo'shilgan qiymat solig'ini keskin kamaytirish, foyda solig'ini pasaytirish va ularni tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun olinadigan renta to'lovlari bilan almashtirish, sanoatni qazib chiqaruvchi tarmoqlarini yuqori darajada soliqqa tortish"¹³ masalalariga e'tibor qaratilmokda.

¹² Бобылев С., Ходжаев А. Экономика природопользования. //Учебное пособие. –М.: ТЕЭС. 1997. С.206

¹³ Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. -T.: Adliya. 2002. 116-bet

Keltirilgan jahon soliq tizimi kontseptsiyalarida tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlarga davlat budjeti manfaatlari nuqtai-nazaridan ahamiyat berilayotganligini alohida ta’kidlash o’rinli. Tabiiy resurs soliqlari vazifalarini yoritishda shunga ahamiyat qaratish lozimki, ushbu soliqlar miqdori va undirish mexanizmi qanday bo’lganida yuqoridagi vazifalarni to’liq bajaradi mazmunidagi savolga javob topish lozim. Davlat tomonidan xo’jalik yurituvchi sub’ektlarning tabiiy resurslardan foydalanganliklari uchun maxsus soliqlar joriy etilar ekan, bu bilan bevosita asosiy maqsadga to’g’ridan-to’g’ri erishib bo’lmaydi. Ushbu jarayonda davlat maxsus soliqlar joriy etish orqali faqatgina bahoga birlamchi ta’sir ko’rsatadi xolos. Maxsus soliqlarni xo’jalik yurituvchi sub’ektlarning tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligiga ta’siri esa bozor mexanizmi, ya’ni ishlab chiqaruvchi va iste’molchi o’rtasida mahsulotning ekologik samaradorligiga bo’lgan talab va taklif qonuni asosida amalga oshadi.

Haqiqatdan ham davlat xo’jalik yurituvchi sub’ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishini tartibga solish va rag’batlantirishning bozor mexanizmidagi ular faoliyatiga bevosita aralashmasdan, maxsus bozor qonun-qoidalarini asosida ta’sir ko’rsatadi. Bu jarayonda tabiiy resurs soliqlarining xo’jalik yurituvchi sub’ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishida nafaqat maxsus soliqlar, shuning bilan birgalikda bozor mexanizmining boshqa elementlari ham faol ta’sir ko’rsatadi. Tovarga bo’lgan talab va taklifning egiluvchanligi yoki noegiluvchanligi ana shunday ta’sir etuvchi bozor mexanizmlaridan biridir.

Tabiiy resurs soliqlarining ikkinchi asosiy fiskal vazifasining darajasi esa har bir mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, geografik joylashuvi (tabiiy resurslar zahirasi), mamlakatda amalga oshirilayotgan ekologik siyosatdan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Tabiiy resurs soliqlarining vazifalarini o’rganish jarayonida shunga guvoh bo’ldikki, respublikamiz iqtisodchilari va iqtisodchi olimlari tomonidan bildirilgan fikrlarda tabiiy resurs soliqlarining davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatini oshirish lozimligi ko’p bora ta’kidlangan bo’lsa-da, ularning chegarasi borasidagi fikrlar uchramaydi. Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, hozirgi

paytda tabiiy resurs soliqlarining davlat budjetini daromadlar bilan ta'minlashdagi ahamiyati etarli emas.

Respublikamizda amalga oshirilgan va davom etayotgan soliq tizimini shakllantirish va takomillashtirishga qaratilgan islohotlar jarayonida tabiiy resurs soliqlariga katta e'tibor qaratib kelinmoqda. Hozirgi paytga kelib tabiiy resurs soliqlari respublika soliq tizimining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Shunga qaramasdan, jahon amaliyotida bo'lgani kabi respublikamiz zamonaviy soliq tizimida ham davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda asosiy e'tibor qo'shilgan qiymat, foydadan va aholidan olinadigan soliqlarga qaratilgan, ya'ni soliq yukining asosiy qismi mehnat va kapitalga to'g'ri keladi.

1-jadval

Resurs soliqlarining yalpi ichki mahsulotdagi salmog'i dinamikasi (foiz hisobida)¹⁴

Ko'rsatkichlar	2011 yil	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil
	foiz	foiz	foiz	foiz	foiz
Yalpi ichki mahsulot	100	100	100	100	100
Resurs soliqlari, jami	1,3	1,4	1,6	1,8	1,9
Yer solig'i	0,7	0,9	0,8	0,9	1,0
Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	0,5	0,7	0,8	0,9	1,1
Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	0,1	0,3	0,5	0,4	0,5

Resurs soliqlari 2011-2015 yillarda yalpi ichki mahsulotning o'rtacha 1,6 foizini qayta taqsimlagan. Resurs soliqlaridan yalpi ichki mahsulot tarkibida yer solig'i o'rtacha 0,9 foizga yaqinni tashkil etib, yuqori ulushni tashkil etgan bo'lsa, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq o'rtacha 0,8 foizni va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq atigi 0,4 foizni tashkil etgan. Ma'lumotlar tahlili shuni

¹⁴ <http://www.mf.uz> - O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi ma'lumotlari.

ko'rsatmoqdaki, resurs soliqlari turlari bo'yicha yalpi ichki mahsulot tarkibida yer solig'i, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqlar o'sish tendentsiyasiga ega bo'lsa, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq nobarqarorlik tendentsiyasiga ega.

Tabiiy resurs soliqlarining asosiy vazifasi fiskal vazifa ekanligini va davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda ular ahamiyatini oshirish lozimligi borasida bir qator fikrlarni o'rgangan edik. Shu o'rinda respublikamiz davlat budjeti daromadlarida tabiiy resurs soliqlarining tutgan o'zni va ahamiyatini har tomonlama o'rganish, o'zgarish tendentsiyalarini aniqlash, ta'sir etuvchi omillarni tahlil va tadqiq etish maqsadga muvofiq. Shuningdek, bu yana shu bilan ifodalanadiki, respublikamiz soliq tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblangan tabiiy resurs soliqlarini davlat budjeti manfaatlari nuqtai-nazaridan takomillashtirishga qaratilgan yo'nalishlarni belgilashda ham muhim ahamiyatga ega.

2-jadval

O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlarida resurs to'lovlari salmog'i dinamikasi¹⁵

Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil
	foiz	foiz	foiz	foiz
Davlat maqsadli jamg'armalar daromadlarisiz - jami	100	100	100	100
Resurs to'lovlari	10,2	11,7	11,2	11,1
Yer solig'i	2,2	2,6	2,2	2,6
Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	7,7	8,7	8,6	8,1
Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	0,3	0,4	0,4	0,5

¹⁵ <http://www.mf.uz> - O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi ma'lumotlari.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, o'rganilayotgan yillar bo'yicha davlat budjeti daromadlari tarkibida resurs soliqlari 2015 yilda 11,1 foizni tashkil etgan holda, 2013 yildan 2015 yilga qadar kamayish tendentsiyasiga ega. Biroq 2013 yilda biroz ko'tarilish kuzatilmoqda.

Davlat budjeti daromadlarida resurs soliqlaridan yer solig'i ham 2012-2015 yillarda nobarqarorlik tendentsiyasiga ega, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq qisman barqarorlikka ega bo'lsa, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq kamayish tendentsiyasiga ega bo'lib, so'nggi yillarda keskin kamayishi kuzatilmoqda. Biroq, shuni ta'kidlash lozimki, mazkur soliqlarning 2015 yildagi absolyut summalarda o'sish tendentsiyasiga ega.

Ushbu keltirilgan ma'lumotlarni o'rganish natijasida tabiiy resurs soliqlarining davlat budjeti daromadlari tarkibidagi ulushi borasida umumiy xulosaga kelish mumkin bo'lsa-da, ularning o'zgarish darajalariga to'g'ri baho berish imkoni mavjud emas. Jumladan, bizningcha, davlat budjeti daromadlari tarkibidagi o'zgarishlarga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- davlat budjeti daromadlari umumiy hajmining o'zgarishi;
- davlat budjeti daromadlari tarkibida har bir soliq ulushining o'zgarishi;
- soliq turlari bo'yicha oldindan to'langan va boqimanda summalarining o'zgarishi va boshqalar.

Demak, davlat budjeti daromadlari tarkibida tabiiy resurs soliqlari ulushining o'zgarishiga ham yuqorida qayd etilgan omillar ta'sir ko'rsatgan.

Ma'lumki, respublikamiz budget-soliq qonunchiligiga muvofiq soliqlarni u yoki bu budget bo'g'iniga tushishining huquqiy bazasi O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksida va Budget kodeksida mustahkamlangan. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga muvofiq, tabiiy resurs soliqlaridan yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq umumdavlat soliqlari sifatida respublika budgetiga, yer solig'i esa mahalliy budgetlar daromadiga yo'naltirilishi belgilangan.

Respublikamiz soliq qonunchiligiga ko'ra soliqlarni u yoki bu budgetga yo'naltirishi belgilangan bo'lsa-da, mahalliy budgetlarda taqchillikka yo'l

qo'yilmaslik maqsadida hamda mahalliy soliqlar va yig'imlar ular xarajatlarini to'liq moliyalashtira olmayotganligidan kelib chiqqan holda, so'nggi yillarda umumdavlat soliqlarining ko'pgina qismi, jumladan, tabiiy resurs soliqlarining asosiy qismi ham mahalliy budjetlarga qoldirilmoqda. Masalan, 2016 yilda mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining barcha darajalardagi mahalliy budjetlar daromadlari va xarajatlarini shakllantirishdagi roli, mustaqilligi va mas'uliyatini kuchaytirish, mahalliy budjetlarning davlat budjetidagi ulushini oshirish maqsadida bir qator umumdavlat soliqlari bilan birgalikda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq ham to'liqligicha mahalliy budjetlarga yo'naltirilishi belgilangan.

Tabiiy resurs soliqlarini budjetlararo taqsimlash dinamikasi tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ularning asosiy qismi mahalliy budjetlarga tushishi kuzatilmoqda. O'rganilayotgan yillarda o'rtacha tabiiy resurs soliqlarining 18,2 foizi respublika budjetiga tushgan bo'lsa, 81,8 foizi mahalliy budjetlarga tushgan. Tabiiy resurs soliqlarining tarkibi va ularni budjetlararo taqsimlanish amaliyotiga ko'ra, yer solig'i yuqori ulushga ega bo'lib, o'rganilayotgan yillarda uning o'rtacha ulushi 2,4 foizdan ortiqni tashkil etsa-da, so'nggi yillarda jami daromadlar tarkibida o'sishi kuzatilgan. Yer solig'i mahalliy soliq hisoblanganligi uchun to'liqligicha mahalliy budjetlarga kelib tushgan. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning jami daromadlar tarkibidagi ulushi o'rtacha 8,3 foizni tashkil etib, 2013-2015 yillar davomida kamayish tendentsiyasiga ega. Ushbu soliq umumdavlat solig'i hisoblanganligi sababli o'rganilayotgan yillarda respublika budjetiga kelib tushgan va respublika budjetiga yo'naltiriladigan tabiiy resurs soliqlari jamiga tengdir. Lekin, 2015 yilda uning 1,3 foizi yoki jami tabiiy resurs soliqlarining 1,0 foizi miqdoridagi qismi mahalliy budjetga tushgan.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq tabiiy resurs soliqlari tarkibida eng kam ulushga ega. O'rganilgan yillarda uning o'rtacha darajasi 0.4 foizni tashkil etib, so'nggi yillarda o'sish tendentsiyasi kuzatilgan. Ta'kidlanganidek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qaroriga muvofiq so'nggi yillarda suv

resurslaridan foydalanganlik uchun soliq ham to'liqligicha mahalliy budjetlar ixtiyorida qoldirilmoqda.

Shu o'rinda tabiiy resurs soliqlarini budjetlararo taqsimlashning respublikamiz amaliyotidagi holatining bir qadar muammoli jihatlarini ta'kidlab o'tish lozim. Jumladan, mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining barcha darajalardagi mahalliy budjetlar daromadlari va xarajatlarini shakllantirishdagi roli, mustaqilligi va mas'uliyatini kuchaytirish, mahalliy budjetlarning davlat budjetidagi ulushini oshirish maqsadida tabiiy resurs soliqlarining mahalliy budjetlar ixtiyoriga har yili O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qaroriga muvofiq birlashtirilishi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning atrof-muhitga etkazadigan zararlarini u yoki bu budjet bo'g'inidan ushbu maqsadda amalga oshiriladigan xarajatlari bilan bevosita bog'lanmagan.

Jahon amaliyotida mahalliy budjetlarga tushgan yoki yuqori budjetdan ajratilgan tabiiy resurs soliqlarining asosiy qismi (Latviyada 60 foizi) atrof-muhitni muhofaza qilish fondlariga yo'naltiriladi va ushbu yo'nalish uchun foydalaniladi.

Tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlarning soliq tizimidagi o'rni va ahamiyatini Yunusobod tuman misolida ko'rib chiqamiz:

3-jadval

Yunusobod tuman budjeti daromadlarida resurs soliqlarining salmog'i dinamikasi¹⁶

Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil
	foiz	foiz	foiz	foiz
Soliq tushumlari, jami	100	100	100	100
<i>shundan:</i>				
Resurs soliqlari, jami	16,5	17,1	17,6	18,9
Yer solig'i	16,4	16,9	17,3	18,6
Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	0,1	0,2	0,3	0,3

¹⁶ Yunusobod tuman DSI hisobot ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, Yunusobod tumanida tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlar unchalik katta ahamiyat kasb etmaydi. Tuman yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilar mavjud emas.

Tuman budjetiga undirilgan jami resurs soliqlari 2012 yilda 16,5 foizni, 2013 yilda 17,1 foizni, 2014 yilda 17,6 foizni, 2015 yilda esa 18,9 foizni tashkil etgan holda o'sish tendentsiyasi kuzatiladi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, resurs soliqlarining jami soliq tushumlaridan ulushining so'nggi yillarda o'sishi kuzatilgan bo'lib, resurs soliqlaridan yer solig'i 2012 yilda jami tushumga nisbatan 16,4 foizni, 2013 yilda 16,9 foizni, 2014 yilda 17,6 foizni, 2015 yilda esa 18,9 foizni tashkil etgan. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq 2012 yilda jami tushumga nisbatan 0.1 foizni, 2013 yilda 0,2 foizni, 2014 yilda 0,3 foizni, 2015 yilda ham 0,3 foizni tashkil etmoqda.

Tabiiy resurs soliqlarining nazariy jihatlarini o'rganish jarayonida guvohi bo'ldikki, ularning joriy etilishi natijasida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishini, atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga erishish mumkinligi borasida umumiy xulosa chiqarish mumkin. Xo'sh, ushbu mexanizm respublikamizning amaldagi soliq tizimida qay darajada o'z ifodasini topgan va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishiga, atrof tabiiy muhitga ta'sirini qay darajada kamaytirishga erishilmoqda? Bu kabi savollarga faqatgina respublikamizda tabiiy resurs soliqlarining amaldagi mexanizmini o'rganish orqaligina javob berish mumkin. Shu bois mazkur ishimizning keyingi bobida bevosita respublikamizda tabiiy resurs soliqlarining amal qilish mexanizmini tahlil qilamiz.

Birinchi bob bo'yicha xulosalar:

– soliqlar davlatchilikning yuzaga kelishi jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lib, davlat o'zining oldiga qo'yilgan iqtisodiy funktsiyalarining mazmuniga bog'liq bo'lib, davlat o'zining oldiga qo'yilgan iqtisodiy funktsiyalarining mazmuniga bog'liq ravishda soliqlarning universalligi oshib boradi. Davlatning tegishli vakolatli organlari tomonidan soliqlarni undirish mexanizmini joriy eta

borish va uning samarasini ta'minlash soliqlarni turli xil guruhlarga bo'linishining ilmiy asoslari hisoblanadi;

- soliqlar huquqiy ong, iqtisodiy taraqqiyot va nazorat tizimlarining yuzaga kelishi bilan bog'liq bo'lib, ular davlatning g'aznasining daromadlari tarkibida yuqori salmoqli va hukmron mavqeini egallaydilar;

- tabiiy resurslar kishilik jamiyati taraqqiyotining har bir davrida hayot boyligining moddiy asosi sifatida muhim o'rin egallab kelgan. Tabiiy resurslarning cheklanganligi ularni takror ishlab chiqarish va sifat holatini yaxshilash uchun tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishni rag'batlantirish va tartibga solish zaruratini namoyon etadi;

- tabiiy resurslardan samarali foydalanishga qaratilgan iqtisodiy mexanizm elementlarining eng muhimi - bu albatta soliqqa tortishdir. Jahon amaliyotida tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan soliqlar tartibga soluvchi va moliyalashtiruvchi soliq'larga bo'linadi;

- tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq soliqlarning joriy etilishi fiskal ahamiyat kasb etishi bilan birgalikda, resurslardan samarali va oqilona foydalanishni ta'minlovchi iqtisodiy mexanizm sifatida ham muhim ahamiyatga ega;

- tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlarni joriy etishning zarurati ularning cheklanganligi va qayta tiklanmasligi bilan ifodalanadi. Shuning uchun bizning fikrimizcha, qaysi turdagi resurslar cheklanganligi va qayta tiklanmasligini hisobga olgan holda ulardan foydalanganlik uchun to'lovlar belgilashda qulay investitsion muhitni yaratishda ishlab chiqarish tannarxi va me'yoriy foydani o'z ichiga olgan tabiiy resurslar bahosi asos qilib olinishi lozim;

- tabiiy resurs soliqlarining nazariy jihatlarini o'rganish jarayonida guvohi bo'ldikki, ularning joriy etilishi natijasida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishini, atrof-muhitga ta'sirini kamaytirishga erishish mumkinligi borasida umumiy xulosa chiqarish mumkin.

2-BOB. TABIIY RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISHDA SOLIQLAR TA'SIRCHANLIGINING AMALDAGI HOLATI TAHLILI (YUNUSOBOD TUMANI KORXONALARI MISOLIDA).

2.1. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ini hisoblash va budjetga to'lash tartibi tahlili.

Ma'lumki, yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 278-286 moddalari bilan undiriladi va huquqiy tartibga solinadi. Soliq kodeksida belgilanishicha, yer uchastkalaridan foydalanlik uchun budjetga to'lovlar yer solig'i yoki yer uchun ijara haqi tariqasida amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ijaraga berilgan yer uchastkalari uchun to'lanadigan ijara haqi yer solig'iga tenglashtiriladi. Yer uchastkalarini ijaraga olgan yuridik shaxslarga yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari, yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ini to'lovchilar uchun belgilangan imtiyozlar, soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisob-kitoblarini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi tatbiq etiladi. Yuridik shaxslar mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida foydalaniladigan yer uchastkalari uchun yer solig'i to'laydilar.

Soliq kodkesining 279-moddasiga muvofiq yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ini to'lovchilari bo'lib, mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik shaxslar, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari hisoblanadi. Ko'chmas mulk ijaraga berilgan taqdirda, ijaraga beruvchi yer solig'ini to'lovchi bo'ladi. Yer uchastkasidan bir nechta yuridik shaxs birgalikda foydalangan taqdirda, har bir yuridik shaxs yer uchastkasining foydalanilayotgan maydonidagi o'z ulushi uchun yer solig'ini to'lovchidir.

Soliq kodeksining 280-moddasiga muvofiq mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida yuridik shaxslarga tegishili bo'lgan yer uchastkalari soliq solish ob'ektidir.

Quyidagilarga soliq solish ob'ekti sifatida qaralmaydi:

- aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari. Aholi punktlarining umumiy foydalanishdagi yerlari (maydonlar, ko'chalar, tor ko'chalar, yo'llar, sug'orish tarmog'i, sohil bo'yi yerlari va boshqa shu kabi yerlar);

- aholining madaniy-maishiy ehtiyojlarini qondirish va dam olishi uchun foydalaniladigan yerlar (daraxtzorlar, bog'lar, sayilgothlar, xiyobonlar, shuningdek ariq tarmoqlari egallagan yerlar);

- kommunal-maishiy yerlar (qabristonlar, chiqindilarni zararsizlantirish va ularni utilizatsiya qilish joylari va boshqa shu kabi joylar);

- zahira yerlar.

Soliq solinadigan baza yer uchastkasining soliq solinmaydigan yer uchastkalari maydonlari chegirib tashlangan holdagi umumiy maydoni soliq solinadigan bazadir.

Qaysi yer uchastkalariga bo'lgan mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi yil mobaynida soliq to'lovchiga o'tgan bo'lsa, o'sha yer uchastkalari uchun soliq solinadigan baza yer uchastkalariga tegishli huquq vujudga kelganidan keyingi oydan e'tiboran hisoblab chiqariladi. Yer uchastkasining maydoni kamaytirilgan taqdirda, soliq solinadigan baza yer uchastkasi maydoni kamaytirilgan oydan e'tiboran kamaytiriladi.

Yuridik shaxslarda yer solig'i bo'yicha imtiyoz huquqlari vujudga kelgan taqdirda, soliq solinadigan baza ushbu huquq vujudga kelgan oydan e'tiboran kamaytiriladi. Yer solig'i bo'yicha imtiyoz huquqi bekor qilingan taqdirda, soliq solinadigan baza ushbu huquq bekor qilinganidan keyingi oydan e'tiboran hisoblab chiqariladi (ko'paytiriladi).

Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori asosida belgilanadi va soliq to'lovchilarga Moliya

vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi va ularning quyi organlari tomonidan belgilangan tartibda etkaziladi.

Masalan, 2016 yil uchun yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda PQ-2455-sonli qaroriga muvofiq belgilangan. Qarorda soliq stavkalar quyidagilarga ajratilgan holda tabaqalashtirilgan:

- sug'oriladigan jamoat qishloq xo'jaligi yerlari uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari;
- lalmi ekinzorlar, bo'z yerlar va ko'p yillik ko'chatlar uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari;
- sug'orilmaydigan pichanzorlar va yaylovlar uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari;
- qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligida foydalanilmaydigan boshqa yerlar uchun undiriladigan yer solig'i stavkalari;
- Toshkent shahrida yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yer solig'i stavkalari;
- shahar va qo'rg'onlarda yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yer solig'i stavkalari;
- qishloq joylarda joylashgan yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yuridik shaxslardan undiriladigan yer solig'i stavkalari

Qishloq xo'jaligida foydalanilmaydigan yer uchastkalari uchun yer solig'i stavkalari zonalarga bo'lingan holda tabaqalashtirilgan bo'lib, masalan, Toshkent shahri 5 zonaga, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlardagi hududlar ko'pi bilan 4 zonaga bo'lingan. Quyida keltirilayotgan jadvalda Toshkent shahri uchun yer solig'i stavkalarining miqdorlari to'g'risida ma'lumot berilgan (jadvalga qarang):

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Toshkent shahar hududi 5 zonaga bo'lingan va har bir zona uchun alohida yer solig'i stavkalari belgilangan. Masalan, 1-zona uchun yer solig'i stavkasi 1 gektar maydon uchun 99 187 500

so'm belgilangan bo'lsa, 5-zona uchun har gektariga 19 837 500 so'm belgilangan. Xulosa qilish mumkinki, zonalar yuqoriga ortib borishi bilan yer solig'i stavkalari miqdori ham shunga mos ravishda arzonlashib boradi.

4-jadval

2016 yil uchun Toshkent shahrida yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun yer solig'i stavkalari¹⁷

Zona	Undiriladigan yer solig'i stavkalari
	yuridik shaxslardan 1 ga uchun, so'm
1	99 187 500
2	79 350 000
3	59 512 500
4	39 675 000
5	19 837 500

Soliq kodeksining 283-moddasiga muvofiq, yer uchastkasi mulkdorining, yer egasi, yerdan foydalanuvchi yoki ijarachining aybi bilan qishloq xo'jaligi yerlarining sifati yomonlashgan (bonitet balli pasaygan) taqdirda, yer solig'i yerning sifati yomonlashguniga qadar belgilangan stavkalar bo'yicha yuridik shaxslar tomonidan to'lanadi. Shaharlar va shaharchalarning ma'muriy chegaralarida joylashgan qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik yerlar uchun yer solig'i qishloq xo'jaligi yerlari uchun belgilangan stavkalarning ikki baravari miqdorida to'lanadi.

Yuridik shaxslar foydalanadigan (shu jumladan, yer solig'ini to'lashdan ozod etilgan), davlat hokimiyati organlari tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha yer uchastkalari uchun yer solig'i yuridik shaxslar uchun 2,0 koeffitsientini qo'llagan holda to'lanadi. Davlat hokimiyati organlari tomonidan ajratilgan maydonlardan ortiqcha foydalaniladigan yerlar uchun yuqorida ko'rsatilgan

¹⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda PQ-2455-son qaroridan olindi.

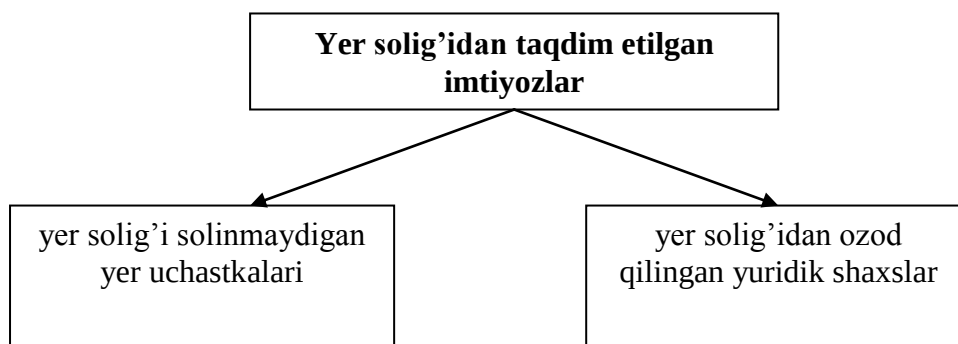
koeffitsientni qo'llagan holda yer solig'i to'lanmagan taqdirda soliq to'lovchilarga nisbatan qonun hujjatlariga muvofiq moliyaviy jazo choralari qo'llanadi.

Shahar va qo'rg'onlarning ma'muriy chegaralarida joylashgan kon va karerlar band etgan yerlar uchun soliq tegishli zonalar uchun keltirilgan stavkalarga 0,1 koeffitsientini qo'llagan holda to'lanadi. Ma'muriy va sanoat markazlariga nisbatan olganda yer uchastkalarining joylashish joyiga bog'liq holda qishloq joylari uchun belgilangan yer solig'i stavkalariga quyidagi koeffitsientlar qo'llanadi:

- Toshkent shahri atrofida 20 km lik aylanada - 1.30;
- Qoraqalpog'iston Respublikasi poytaxti va viloyat markazlari atrofida 15 km lik aylanada - 1.20;
- tuman markazlari atrofida 10 km lik aylanada - 1,15;
- boshqa shaharlar atrofida 5 km lik aylanada - 1,10.

Yer uchastkalarigacha masofa shaharlar va tuman markazlarining ma'muriy chegaralaridan boshlab avtomobil yo'llari bo'ylab belgilanadi. Yer uchastkasi ikki shahar yaqinida joylashgan taqdirda shaharning yuqoriroq funktsional vazifasiga muvofiq keladigan koeffitsient qabul qilinadi. Bir qishloq aholi punkti doirasida yagona stavkalarni belgilash maqsadida soliq to'lovchilarga berilgan yerlar, yerlarning qanday qismi ushbu zonaga kirishiga bog'liq holda, butunlay shahar atrofi zonasiga kiritiladi yoki ushbu zonadan butunlay chiqariladi.

Iqtisodiyotni soliqlar orqali boshqarishda davlat soliq imtiyozlaridan ham unumli foydalanadi. Soliq imtiyozlari soliq mexanizmining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, soliq tizimida muhim o'rin tutadi. Soliq imtiyozlari vositasida soliqlarning rag'batlantirish va tartibga solish funktsiyalari bajariladi. Soliq imtiyozlari soliq ob'ektining soliq to'lashdan ozod qilingan qismidir. Yer solig'idan beriladigan imtiyozlarni 2 guruhga ajratish mumkin:

1-rasm. Yer solig'idan berilgan imtiyozlar tarkibi¹⁸

Yer solig'idan berilgan imtiyozlar Soliq kodeksining 282-moddasida aks ettirilgan bo'lib, unga muvofiq yer solig'i to'lashdan quyidagilar ozod qilingan:

- madaniyat, ta'lim, sog'liqni saqlash, aholini ijtimoiy muhofaza qilish tashkilotlari – o'z zimmalariga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirishda foydalanadigan yer uchastkalari uchun;

- nogironlarning jamoat birlashmalari, “Nuroni” jamg'armasi va “O'zbekiston chernobilchilari” assotsiatsiyasi mulkida bo'lgan, ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1941-1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil qilgan yuridik shaxslar, bundan savdo, vositachilik, ta'minot-sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar mustasno;

- ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik sub'ektlari - yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ ixtiyoriy tugatish to'g'risida qabul qilingan qaror haqida xabardor qilingan kundan e'tiboran.

Soliq solinmaydigan yer uchastkalari jumlasiga quyidagi yerlar kiradi:

- bog'dorchilik, uzumchilik yoki polizchilik shirkatlarining umumiy foydalanishdagi (kirish yo'llari, sug'orish ariqlari, kollektorlar va umumiy foydalanishdagi boshqa yerlar), jamoa garajlarining yerlari;

- davlat qo'riqxonalarining, kompleks (landshaft) buyurtma qo'riqxonalarining, tabiat bog'larining, davlat tabiat yodgorliklarining, buyurtma

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi asosida tayyorlandi.

qo'riqxonalarining (ovchilik xo'jaliklarida tashkil etiladigan buyurtma qo'riqxonalar bundan mustasno), tabiiy pitomniklarning, davlat biosfera rezervatlarining, milliy bog'larning yerlari, yuqorida ko'rsatilgan muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlari bundan mustasno;

- sog'lomlashtirish ahamiyatiga molik yerlar (xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlar bundan mustasno) - tegishli muassasalar va tashkilotlarga belgilangan tartibda doimiy foydalanishga berilgan, profilaktika va davolash ishlarini tashkil etish uchun qulay tabiiy shifobaxsh omillarga ega bo'lgan yer uchastkalari;

- rekreatsiya ahamiyatiga molik yerlar (xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlar bundan mustasno) - aholining ommaviy dam olishi va turizmini tashkil etish uchun tegishli muassasalar hamda tashkilotlarga berilgan yerlar;

- tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar (xo'jalik faoliyati yuritilayotgan yerlar bundan mustasno) - tegishli muassasalar va tashkilotlarga doimiy foydalanishga berilgan tarixiy-madaniy qo'riqxonalar, xotira bog'lari, sag'analar, arxeologiya yodgorliklari, tarix va madaniyat yodgorliklari egallagan yerlar;

- suv fondi yerlari;

- elektr uzatish liniyalari, ularning podstantsiyalari va inshootlari egallagan yerlar;

- umumdavlat aloqa liniyalari (havo va kabelli aloqa liniyalari, tirgakli liniyalar va radiofikatsiyalar, yer osti kabelli liniyalari, ularni bildiruvchi signalli va harakatsiz belgilar, radiorele aloqa liniyalari, kabelli telefon kanalizatsiyalari, yer ustidagi va yer ostidagi xizmat ko'rsatilmaydigan kuchaytirgich punktlari, taqsimlagich shkaflar, yerga ulash konturi qutilari hamda boshqa aloqa inshootlari) egallagan yerlar;

- madaniyat, xalq ta'limi va sog'liqni saqlash ob'ektlari egallagan yerlar;

- umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari egallagan yerlar;

– shahar elektr transporti yo'llari va metropoliten liniyalari, shu jumladan jamoat transporti bekatlari va metropoliten stantsiyalari hamda ularning inshootlari egallagan yerlar;

– sport va jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish majmualari, onalar va bolalarning dam olish hamda sog'lomlashtirish joylari, dam olish uylari hamda o'quv-mashq bazalari egallagan yerlar;

– aholi punktlarining suv ta'minoti va kanalizatsiya inshootlari: magistral suv quvurlari, vodoprovod tarmoqlari, kanalizatsiya kollektorlari va ularning inshootlari, nasos stantsiyalari, suv olish va tozalash inshootlari, vodoprovod va kanalizatsiya tarmoqlaridagi kuzatish quduqlari va dyukerlari, suv bosimi hosil qiladigan minoralar hamda shunga o'xshash inshootlar egallagan yerlar;

– magistral neft va gaz quvurlari, shu jumladan kompressor, nasos stantsiyalari, yong'inga qarshi va avariyaqa qarshi stantsiyalar, truboprovodlarni katodli himoyalash stantsiyalari ularni tarmoqqa ulash uzellari bilan, truboprovodlarni tozalash qurilmalari hamda shunga o'xshash inshootlar egallagan yerlar;

– magistral issiqlik trassalari, shu jumladan nasos (ko'paytiruvchi, kamaytiruvchi, aralashtiruvchi, drenaj) stantsiyalari, issiq suv ta'minotining issiqlikni hisobga olish va nazorat qilish asboblari, isitkichlari, tsirkulyatsiya nasoslari hamda shunga o'xshash inshootlar egallagan yerlar;

– samolyotlarning uchish-qo'nish maydonlari, yerda boshqarish yo'lkalari va to'xtash joylari, fuqaro aviatsiyasi aeroportlarining radionavigatsiya va elektr-yoritish uskunalari egallagan yerlar;

– O'zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturiga kiritilgan ob'ektlar qurilishi uchun ajratilgan yerlar, normativ qurilish muddati davrida;

– konservatsiyaga qo'yilishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari qabul qilingan ob'ektlar egallagan yerlar, ularning konservatsiyasi davrida;

- gidrometeorologiya va gidrogeologiya stantsiyalari hamda postlari egallagan yerlar;
- yuridik shaxs balansida bo'lgan va xo'jalik faoliyatida foydalanilmaydigan fuqaro muhofazasi hamda safarbarlik ahamiyatiga molik alohida joylashgan ob'ektlar egallagan yerlar;
- ihota o'rmon daraxtzorlari egallagan yerlar;
- qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun yangi o'zlashtirilayotgan yerlar, ularni o'zlashtirish ishlari bajariladigan davrda va ular o'zlashtirilgan vaqtdan e'tiboran besh yil mobaynida;
- melioratsiya ishlari amalga oshirilayotgan mavjud sug'oriladigan yerlar, ishlar boshlanganidan e'tiboran besh yil muddatga;
- yangi barpo etilayotgan bog'lar, tokzorlar va tutzorlar egallagan yerlar, daraxtlarning qator oralaridan qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish uchun foydalanilishidan qat'i nazar, uch yil muddatga;
- ilmiy tashkilotlarning qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik va o'rmon fondidagi yerlari, qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi sohasidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlari hamda o'quv yurtlariga qarashli tajriba, eksperimental va o'quv-tajriba xo'jaliklarining bevosita ilmiy hamda o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan yerlari. Belgilangan maqsadda bevosita foydalanilmayotgan yer uchastkalariga imtiyozlar tatbiq etilmaydi.

Yuqorida keltirilgan imtiyozlardan tashqari mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ayrim toifadagi yuridik shaxslarga yer solig'idan imtiyozlar taqdim etilishi mumkin. Mazkur tartib O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 2 oktyabrdagi 281-sonli qarori asosida tasdiqlangan Nizom asosida beriladi.

Soliq kodeksining 285-moddasiga muvofiq yer solig'i yuridik shaxslar tomonidan mutaql ravishda har bir soliq davrining 1 yanvariga bo'lgan holatga ko'ra hisoblab chiqariladi va yer solig'ining hisob-kitobi yer uchastkasi joylashgan

yerdagi davlat soliq xizmati organiga hisobot yilining 15 fevraliga qadar taqdim etiladi.

Soliq solinadigan bazada (hisoblangan soliq summasida) soliq davri mobaynida o'zgarish bo'lganda yuridik shaxslar bir oylik muddat ichida davlat soliq xizmati organiga yer solig'ining aniqlashtirilgan hisob-kitobini taqdim etishi shart.

Soliq davri mobaynida qishloq xo'jaligi ekinlarining umumiy maydonida va tarkibida o'zgarishlar yuz bergan yagona yer solig'ini to'lashga o'tmagan qishloq xo'jaligi korxonalari yer solig'ining aniqlashtirilgan hisob-kitobini davlat soliq xizmati organiga joriy yilning 1 dekabriga qadar taqdim etadi.

Yer solig'ini hisoblab chiqarish Soliq kodeksiga muvofiq soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Soliq kodkesining 286-moddasiga muvofiq, yer solig'ini to'lash, agar ushbu moddada boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, yuridik shaxslar tomonidan yilning har choragida, yil choragi ikkinchi oyining 15-kuniga qadar teng ulushlarda amalga oshiriladi.

Soliq davri mobaynida yer solig'i to'lashning belgilangan muddatidan keyin majburiyatlar yuzaga kelganda, ushbu summani to'lash majburiyatlar yuzaga kelgan sanadan e'tiboran o'ttiz kundan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Yagona yer solig'i to'lashga o'tmagan qishloq xo'jaligi korxonalari tomonidan yer solig'ini to'lash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

- hisobot yilining 1 sentyabriga qadar – yillik soliq summasining 30 foizi;
- hisobot yilining 1 dekabriga qadar – soliqning qolgan summasi.

Yer solig'ini hisoblash Soliq kodeksiga muvofiq hisoblab chiqarilgan soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Bu jarayonni Yunusobod tumanida faoliyat yuritayotgan “O'ZBEKTELEKOM” AJi misolida tahlil qilamiz. Korxona to'lashi lozim bo'lgan yer solig'ining hisob-kitobi quyidagi jadvalda keltirilgan:

**“O‘ZBEKTELEKOM” AJining qishloq xo‘jaligi ahamiyatiga molik
bo‘lmagan yerlari uchun to‘lanadigan yer solig‘i hisob-kitobi¹⁹**

Ko‘rsatkichlar	Satr kodi	O‘lchov birligi	Yer maydoni	Summa
Yer uchastkasining umumiy maydoni,	010	ga	1,60180	x
Soliq solinmaydigan yer maydoni	020	ga	0,16760	x
Soliq solinadigan baza	030	ga	1,43420	x
Yil uchun budjetga to‘lanishi lozim bo‘lgan jami soliq summasi	040	so‘m	x	95 426 310
Shu jumladan:				
I chorak uchun – 15 fevralgacha	0401	so‘m	x	23 856 577,5
II chorak uchun – 15 maygacha	0402	so‘m	x	23 856 577,5
III chorak uchun – 15 avgustgacha	0403	so‘m	x	23 856 577,5
IV chorak uchun – 15 noyabrgacha	0404	so‘m	x	23 856 577,5

Yil mobaynida yuridik shaxslarda yer uchastkalariga bo‘lgan mulk huquqi, egalik qilish huquqi, ulardan foydalanish huquqi yoki ijara huquqi vujudga kelganida (bekor qilinganda), shuningdek ular foydalanayotgan yer maydoni ko‘paygan (kamaygan) yoki yer solig‘i bo‘yicha imtiyozlar huquqlari bekor qilingan (vujudga kelgan) taqdirda, yuridik shaxslar davlat soliq xizmati organiga yer solig‘ining aniqlashtirilgan hisob-kitobini yer uchastkasi ajratilgan (olib qo‘yilgan) yoki imtiyoz huquqlari bekor qilingan (vujudga kelgan) kundan e‘tiboran bir oylik muddatdan kechiktirmay taqdim etishlari shart. Soliq davri mobaynida qishloq xo‘jaligi ekinlarining umumiy maydonida va tarkibida o‘zgarishlar yuz bergan yagona yer solig‘ini to‘lashga o‘tmagan qishloq xo‘jaligi korxonalari yer solig‘ining aniqlashtirilgan hisob-kitobini davlat soliq xizmati organiga joriy yilning 1 dekabrigha qadar taqdim etadi.

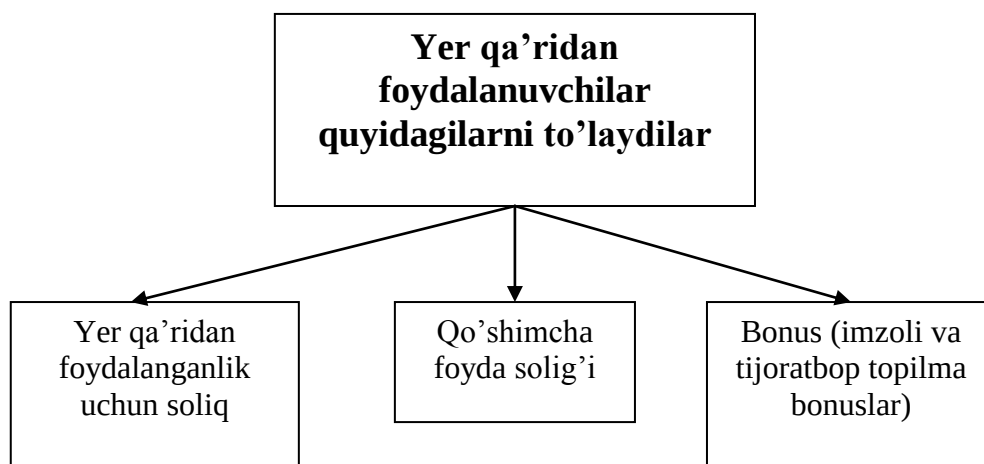
¹⁹ “O‘ZBEKTELEKOM” AJining yer solig‘i hisob-kitobidan olindi.

2.2. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni undirish tartibi tahlili

Tabiiy resurs soliqlari tarkibida muhim ahamiyatga ega bo'lgan yer qa'ridan foydalanganlik soliqning mexanizmi borasida to'xtaladigan bo'lsak, respublikamizning mustaqillikka erishishi natijasida uning hududidagi yer osti boyliklarini o'zlashtirish va ulardan foydalanish mexanizmida ham keng qamrovli o'zgarishlar amalga oshirildi va O'zbekiston Respublikasining 1994 yil 23 sentyabrdagi "Yer osti boyliklari to'g'risida»gi qonuniga muvofiq 1995 yildan e'tiboran yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq joriy etildi va yer osti boyliklaridan foydalanuvchilar ularning xajmidan kelib chiqqan holda maxsus soliq to'lay boshladilar.

Mamlakatimiz iqtisodiyotida amalga oshirilgan islohotlar natijasida mazkur soliq mexanizmida ham keng qamrovli o'zgarishlarga erishildi va ularning huquqiy bazasi mustahkamlandi. Jumladan, respublikamizda mineral xom-ashyoga bo'lgan talabni hamda boshqa extiyojlarni qondirish uchun yer qa'ridan oqilona, kompleks foydalanishni, yer qa'ri, atrof tabiiy muhit muhofaza qilinishini ta'minlash kabi vazifalardan kelib chiqqan holda 2002 yil 13 dekabrda "Yer osti boyliklari to'g'risida"gi qonunning yangi tahriri tasdiqlandi va mazkur qonunning asosiy vazifasi qilib yer osti boyliklariga egalik qilish, ulardan foydalanish va tasarruf etishda yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solishdan iborat ekanligi belgilandi.

Respublikamizda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 243-247 moddalariga muvofiq undiriladi va huquqiy tartibga solinadi. Soliq kodeksiga ko'ra yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq umumdavlat soliqlari tarkibiga kiradi. Ushbu soliq tabiiy boyliklardan foydalanishning samaradorligini ta'minlash bilan birga sof fiskal vazifani ham bajaradi. Yer qa'ridan foydalanuvchilar quyidagi to'lovlarni to'laydilar:

2-rasm. Yer qa'ridan foydalanuvchilar to'laydigan to'lovlar²⁰

Soliq kodeksining 243-moddasiga muvofiq yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilar quyidagilardir:

- yer qa'ridan foydali qazilmalarni kavlab olayotgan, shu jumladan texnogen mineral hosilalardan foydali qazilmalarni ajratib olayotgan yer qa'ridan foydalanuvchilar;
- foydali qazilmalardan foydali komponentlarni ajratib olgan holda ularni qayta ishlashni amalga oshirayotgan yer qa'ridan foydalanuvchilar.

Soliq solish ob'ekti bo'lib, kavlab olingan (ajratib olingan) tayyor mahsulotning hajmi yer qa'ridan foydalanganlik hisoblanadi. Tayyor mahsulotlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilanadi.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq stavkasi belgilangan va realizatsiya qilish yoki topshirish, shu jumladan bepul berish, shuningdek mahsulot ishlab chiqarish maqsadida o'z iste'moli va boshqa ehtiyojlari uchun mo'ljallangan foydali qazilma (foydali komponent) tayyor mahsulot deb e'tirof etiladi.

Soliq solish ob'ekti tayyor mahsulotning har bir turi bo'yicha alohida aniqlanadi. Uglevodorodlar uchun soliq solish ob'ekti quyidagilardir:

²⁰ O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. -T.: "Adolat", 2015

– sanoat yo'sinida dastlabki qayta ishlovdan o'tkazilgan kavlab olingan uglevodorodlar, shu jumladan qo'shib chiqadigan foydali qazilmalar va foydali komponentlar;

– uglevodorodlarni qayta ishlash jarayonida ajratib olingan, lekin oldingi kavlab olinganda va qayta ishlanganda qayta ishlanadigan foydali qazilmalar tarkibida tayyor mahsulot sifatida soliq solinmagan foydali komponentlar.

Qatlamdagi bosimni saqlab turish va gaz kondensatini tugal texnologik jarayon doirasida ajratib olish uchun mahsuldor qatlamga qayta haydab kiritiladigan tabiiy gaz hajmi soliq solish ob'ekti bo'lmaydi.

Ajratib olingan qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar, shu jumladan texnogen mineral hosilalardan ajratib olingan qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar uchun soliq solish ob'ektidir.

Quyidagilar qattiq foydali qazilmalar bo'yicha soliq solish ob'ektidir:

– kavlab olingan va (yoki) ajratib olingan, shu jumladan texnogen mineral hosilalardan ajratib olingan qattiq foydali qazilmalar;

– qayta ishlovchi korxonalar tomonidan qayta ishlash jarayonida ajratib olingan foydali qazilmalar.

Soliq to'lovchilarga berilgan yer uchastkalari doirasida kavlab olingan hamda o'zining xo'jalik va ro'zg'or ehtiyojlari uchun foydalanilgan keng tarqalgan foydali qazilmalar soliq solish ob'ekti bo'lmaydi. Keng tarqalgan foydali qazilmalar ro'yxati qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Soliq kodeksining 245-moddasiga muvofiq soliq solinadigan baza bo'lib, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblab chiqarish uchun, kavlab olingan (ajratib olingan) tayyor mahsulot hajmining hisobot davri uchun o'rtacha olingan realizatsiya qilish bahosida hisoblab chiqilgan qiymati hisoblanadi.

Hisobot davri uchun o'rtacha olingan realizatsiya qilish bahosi har bir kavlab olingan (ajratib olingan) tayyor mahsulot bo'yicha alohida, pulda ifodalangan realizatsiya qilish hajmlarini (qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'ini chegirgan holda) naturada ifodalangan realizatsiya qilish hajmiga bo'lish orqali aniqlanadi.

Hisobot davrida tayyor mahsulot realizatsiya qilinmagan bo'lsa, soliq solinadigan baza realizatsiya qilish amalga oshirilgan oxirgi hisobot davrida tayyor mahsulotni realizatsiya qilishning o'rtacha olingan bahosidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Tayyor mahsulot umuman realizatsiya qilinmagan taqdirda, soliq solinadigan baza hisobot davrida mazkur foydali qazilmalarni kavlab olishning (ajratib olishning) ishlab chiqarish tannarxidan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Bunda soliq to'lovchi realizatsiya qilish amalga oshirilgan o'sha hisobot davrida hisoblangan yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq summasiga hisobot davrida tarkib topgan o'rtacha olingan bahodan kelib chiqqan holda keyingi tuzatishni kiritishi shart.

Tayyor mahsulot tannarxidan past bahoda realizatsiya qilingan yoki topshirilgan taqdirda o'rtacha olingan bahoni hisob-kitob qilish uchun tannarx qabo'l qilinadi, lekin u deklaratsiya qilinayotgan baholardan yuqori bo'lmasligi kerak.

Tayyor mahsulot (tayyor mahsulotning bir qismi) boshqa tayyor mahsulotni ishlab chiqarish uchun xom ashyo bo'lgan yoki tayyor mahsulot (qayta ishlab hosil qilingan mahsulot) o'zining ishlab chiqarish yoki xo'jalik ehtiyojlari uchun foydalanilgan hollarda bunday mahsulot uchun soliq solinadigan baza kavlab olingan (ajratib olingan) tayyor mahsulotning ishlab chiqarish tannarxidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqning hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga quyidagi muddatlarda taqdim etiladi:

– yuridik shaxslar tomonidan - ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida, hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda;

– jismoniy shaxslar tomonidan - yiliga bir marta, soliq davridan keyingi yilning 1 fevralidan kechiktirmay.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq to'lash quyidagicha amalga oshiriladi:

– mikrofirmalar va kichik korxonalar, shuningdek jismoniy shaxslar tomonidan - hisob-kitob taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay;

– mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan yuridik shaxslar tomonidan - har oyda, keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay.

2.3. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni undirish tartibi tahlili.

Respublikamiz soliq qonunchiligidan kelib chiqqan holda soliqqa tortish nuqtai-nazaridan yuridik shaxslarni bir nechta guruhlariga ajratish mumkin. Umumiy tartibda soliq to'lovchi yuridik shaxslar. Bunday yuridik shaxslar faoliyat ko'rsatish sohasidan kelib chiqqan holda foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, aktsiz solig'i, mol-mulk solig'i, yer solig'i, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, obodonlashtirish va ijtimoiy infrato'zilmani rivojlantirish uchun soliq kabilarni to'laydilar.

Mikrofirmalar va kichik korxonalar esa soddalashtirilgan soliq tizimiga o'tgan taqdirida yagona soliq to'lovini to'laydilar. Shuningdek, bunday yuridik shaxslar yer qa'ridan foydalangan taqdirda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni ham umumbelgilangan tartibda to'laydilar.

Qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari yagona yer solig'ini to'laydilar. Shuningdek, ular aktsiz osti tovarlari ishlab chiqargan holda aktsiz solig'ini ham umumbelgilangan tartibda to'laydilar. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari yagona soliq to'lovini to'laydilar. Lotereyalarni tashkil etishga ixtisoslashgan yuridik shaxslar esa yalpi tushumidan yagona soliq to'lovini to'laydilar. Tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari (sartaroshxona, o'yin avtomatlari va

boshq.) bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar faqatgina qat'iy belgilangan soliqni to'laydilar.

Soliqqa tortish nuqtai-nazaridan yuqoridagi kabi guruhlangan yuridik shaxslar davlat bilan soliqlarga doir majburiy to'lovlar bo'yicha turlicha tartibda munosabatlarga kirishadilar. Ularning ayrimlari uchun ko'proq soliq majburiyatlari yuklangan bo'lsa, ayrimlari uchun esa engilroq soliq majburiyatlari yuklangan. Yuridik shaxslarga nisbatan bunday soliq siyosatining yuritilishi bir necha omillarni hisobga olgan holda joriy etilgan. Ularning asosiy tamoyili bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish istiqbollari, har bir soha xususiyatlari va ularning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi ahamiyati hisoblanadi. Demak, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq qayd etilgan yuridik shaxslardan faqatgina umumiy tartibda soliq to'lovchi yuridik shaxslargagina tegishli.

Respublikamizda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq 2008 yil 1 yanvardan kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Soliq kodeksiga muvofiq undiriladi va huquqiy tartibga solinadi. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq Soliq kodeksining X bo'lim, 257-264 moddalari bilan tartibga solib turiladi.

Respublikamizda suvga doir munosabatlarni tartibga solish, aholi va xalq xo'jaligi ehtiyojlari uchun suvdan oqilona foydalanish, suv ob'ektlarining holatini yaxshilash kabi vazifalardan kelib chiqqan holda 1993 yil 6 mayda O'zbekiston Respublikasining "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonuni qabo'l qilindi. Respublikamizda suv tanqisligini hisobga olgan holda va suv resurslaridan tejamkorlik va oqilona foydalanish maqsadida 1995 yildan e'tiboran suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 257-moddasiga muvofiq suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lovchilar O'zbekiston Respublikasi hududida suvdan foydalanishni yoki suv iste'molini amalga oshiruvchi quyidagi shaxslardir:

- yuridik shaxslar - O'zbekiston Respublikasi rezidentlari;

- faoliyatini doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi norezidentlari;

- tadbirkorlik faoliyati uchun suvdan foydalanuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar;

- yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari.

Quyidagilar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lovchilar bo'lmaydi:

- notijorat tashkilotlar. Notijorat tashkilotlar tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirgan taqdirda, belgilangan tartibda tadbirkorlik faoliyatida foydalaniladigan suv hajmlari bo'yicha suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchi bo'ladi;

- soliq solishning soddalashtirilgan tartibi nazarda tutilgan yuridik shaxslar.

Aholi punktlarining suv ta'minoti uchun suv etkazib berishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar faqat o'z ehtiyojlariga ishlatiladigan suv uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchidir.

Soliq kodeksining 258-moddasiga muvofiq yer usti va yer osti manbalaridan olib foydalaniladigan suv resurslari soliq solish ob'ektidir.

Suv resurslarining yer usti manbalariga quyidagilar kiradi: daryolar, ko'llar, suv omborlari, turli xil kanallar va hovuzlar, yer ustidagi boshqa suv havzalari hamda suv manbalari. Suv resurslarining yer osti manbalariga artezian quduqlari va skvajinalar, vertikal va gorizontal drenaj tarmoqlari hamda boshqa inshootlar yordamida chiqazib olinadigan suvlar kiradi.

Soliq solinadigan baza bo'lib, foydalanilgan suvning hajmi soliq solinadigan bazadir. Soliq kodeksining 260-moddasiga muvofiq soliq solinadigan bazani belgilash tartibi quyidagicha amalga oshiriladi:

- suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan olingan suv hajmi suvdan foydalanishning buxgalteriya (birlamchi) hisobga olish hujjatlarida aks ettirilgan suv o'lchagich asboblarning ko'rsatkichlari asosida aniqlanadi.

– suvdan o'lhagich asboblarsiz foydalanilgan taqdirda, uning hajmi suvdan foydalanish limitlaridan, suv iste'molining texnologik va sanitariya normalaridan, ekinlar hamda dov-daraxtlarni sug'orish normalaridan yoki ma'lumotlarning to'g'riligini ta'minlovchi boshqa usullardan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Soliq to'lovchilar yer usti va yer osti manbalaridan olib foydalanilgan suv resurslari hajmlarining alohida-alohida hisobini yuritadilar. Suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan suv keladigan vodoprovod tarmoqlaridagi suvdan foydalanilgan taqdirda, soliq solinadigan baza manbaning har bir turi bo'yicha alohida-alohida aniqlanadi. Suv etkazib beruvchi yuridik shaxslar vodoprovod tarmog'iga suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan keladigan suv hajmlarining nisbati to'g'risidagi ma'lumotlarni davlat soliq xizmati organlariga hisobot yilining 1 fevraliga qadar taqdim etishlari kerak. Davlat soliq xizmati organlari bu ma'lumotlarni soliq to'lovchilar e'tiboriga etkazishi lozim.

Soliq to'lovchi issiq suv hamda bug' hosil qilinishi bo'yicha soliq solinadigan bazani ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun o'zi foydalangan suv resurslari hajmidan kelib chiqqan holda aniqlaydi. Binolarning bir qismi, alohida joylar ijaraga topshirilganda soliq solinadigan baza suv etkazib beruvchi yuridik shaxs bilan shartnoma tuzgan ijaraga beruvchi tomonidan aniqlanadi.

Binolarning bir qismini, alohida joylarni ijaraga olgan va suv etkazib beruvchi yuridik shaxs bilan shartnoma tuzgan yuridik shaxslar soliq solinadigan bazani mustaqil ravishda aniqlaydi. Soliq to'lovchilar yuridik shaxslar bilan suv etkazib berilishi yuzasidan solishtirib ko'rish jarayonida olingan suvning hajmini aniqlashtirishda suv hajmi farqini solishtiruv amalga oshirilgan davrdagi hisob-kitoblarda aks ettiradi.

Yuridik shaxslarning hududida ta'mirlash-qurilish va boshqa ishlarni bajaruvchi soliq to'lovchilar bu ishlarni bajarish jarayonida foydalaniladigan suv uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lamaydi. Ta'mirlash-qurilish va boshqa ishlarni bajarayotganda foydalaniladigan suv hajmi uchun bu ishlar qaysi yuridik shaxslar uchun bajarilayotgan bo'lsa, o'sha yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'laydi. Qurilish ishlari yangi

qurilish maydonida bajarilgan taqdirda, qurilishda foydalaniladigan suv hajmi uchun qurilish tashkiloti suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'laydi. Yagona yer solig'i to'lovchilari bo'lmagan qishloq xo'jaligi korxonalari soliq solinadigan bazani soliq davrida bir gektar sug'oriladigan yerlarni sug'orish uchun sarflanadigan suvning butun xo'jalik bo'yicha o'rtacha hajmidan kelib chiqqan holda aniqlaydi.

Yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari uchun soliq solinadigan baza belgilangan tartibga muvofiq davlat soliq xizmati organlari tomonidan aniqlanadi.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori asosida belgilanadi va soliq to'lovchilarga O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan tartibda etkaziladi. Suvdan qishloq xo'jalik ekinlari va ko'chatlarini sug'orish uchun foydalanadigan yordamchi xo'jaliklarga ega yuridik shaxslar, shuningdek ilmiy-tadqiqot tashkilotlari va o'quv yurtlarining o'quv-tajriba xo'jaliklari soliqni qishloq xo'jalik korxonalari uchun belgilangan stavkalar bo'yicha to'laydilar.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari xo'jalik yuritish sohasiga, yer osti yoki yer usti manbalaridan foydalanishiga qarab tabaqalashtirilgan tartibda belgilangan. 2016 yil uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalarini quyida ko'rib chiqamiz (jadvalga qarang):

6-jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, respublikamizda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari faoliyat turiga qarab 4 ta guruh sub'ektlari uchun alohida-alohida belgilangan. Bunda ularning suvdan foydalanish xususiyatlari e'tiborga olingan. Shuningdek, stavkalar suv resurslarining yer usti va yer osti manbaiga ko'ra ham tabaqalashgan. Bunda yer osti manbalari uchun soliq stavkalari yer usti manbalari uchun belgilangan stavkalardan biroz yuqori qilib belgilangan. Sohalar bo'yicha esa, eng yuqori stavka iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi korxonalar uchun belgilangan. Shuningdek, 2015 yildan e'tiboran alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun bir qadar yuqori

stavkalar qo'llanilmoqda. Ushbu o'zgarishni respublikamiz soliq tizimidagi muhim jarayon deb hisoblashimiz mumkin. Chunki shu vaqtga qadar alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqaruvchi korxonalar to'lagan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq judayam kam summani tashkil qilgan.

6-jadval

**Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq
STAVKALARI**

N	To'lovchilar	1 kub metr uchun stavka (so'm)			
		Yer usti suv resurslari manbalari		Ye osti suv resurslari manbalari	
		2015 yil	2016 yil	2015 yil	2016 yil
1.	Iqtisodiyotning barcha tarmoqlari korxonalari (2-4-bandlarda ko'rsatilganlaridan tashqari), dehqon xo'jaliklari (yuridik va jismoniy shaxslar), shuningdek tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish jarayonida suv resurslaridan foydalanadigan jismoniy shaxslar	61,9	71,2	78,6	90,4
2.	Elektr stantsiyalari	17,9	20,6	26,6	30,6
3.	Kommunal xizmat ko'rsatish korxonalari	34,0	39,1	43,9	50,5
4.	Alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqaruvchi korxonalar*:				
	- alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan suv hajmi bo'yicha	10 000	11 500	10 000	11 500
	- boshqa maqsadlarda	61,9	71,2	78,6	90,4

*Izoh: *) Mazkur korxonalar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni soliq solish tizimidan (soliq solishning umumbelgilangan yoki soddalashtirilgan tartibi) qat'i nazar O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan tartibda to'laydilar.*

2015 yil 1 yanvardan boshlab alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqaruvchi barcha korxonalar soliq solish tizimidan qat'iy nazar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda suv resurslaridan foydalanish maqsadiga qarab tabaqalashtirilgan stavkalarda to'laydilar. E'tiborli jihat soliq solishning soddalashtirilgan tartibida soliq to'lovchilar ham mazkur soliqni to'laydilar.

Soliq solish maqsadida alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqaruvchilarni aniqlash uchun O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi tomonidan 2011 yil 28 yanvarda 05-268-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi Umumdavlat klassifikatori "O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy faoliyat turlari umumdavlat tasniflagichi (IFUT 2-tahrir)"ga amal qilish lozim, unga muvofiq "Spirtsiz ichimliklar ishlab chiqarish; butilkada mineral suvlar va boshqa suvlar ishlab chiqarish" (11.07-toifa) faoliyat turiga quyidagilar kiradi:

- shisha idishlarda tabiiy mineral (ma'danli) suvlar va boshqa suvlarni ishlab chiqarish;

- alkogolsiz ichimliklar: alkogolsiz xushbo'y yoki shirin qilingan ichimliklar: limonad, oranjad, kola, mevali ichimliklar, toniklar va boshqalarni ishlab chiqarish.

Bunda quyidagilarni ishlab chiqarish alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqarishga kirmaydi: qahva, choy va mate, meva va sabzavot sharbatlari, sutli asosdagi ichimliklar, alkohol asosidagi ichimliklar, alkogolsiz vino, alkogolsiz pivo, muz, ular yuqoridagi klassifikatorning boshqa toifalariga kiradi.

Bunda alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan suv hajmi deganda iste'mol idishida tayyor mahsulotga to'g'ri keladigan suv hajmi tushuniladi. Tayyor mahsulotning 1 litriga suvning 1 litri to'g'ri kelishi hisobga olinganda, tayyor mahsulotga to'g'ri keladigan suv hajmi kub metrغا aylantirilgan litrlardagi mahsulot ishlab chiqarish hajmiga teng (1 kub metr = 1000 l).

Jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, mamlakatimiz soliq tizimida yer osti suv manbalaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari yer usti suv manbalari uchun belgilangan soliq stavkalariga qaraganda biroz yuqori belgilangan.

Respublikamiz soliq qonunchiligida barcha soliqlarda bo'lgani kabi suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha ham bir qator imtiyozlar mavjud bo'lib, ular soliq kodeksining 261-moddasida keltirib o'tilgan. Mazkur moddaga muvofiq, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqdan quyidagilar ozod qilinadi:

- suv uchun budjetga soliq o'tkazgan yuridik shaxslardan suv olgan iste'molchilar;
- birlamchi foydalanilgan suv uchun to'lov amalga oshirilgan suvdan ikkilamchi foydalanuvchi suv iste'molchilari;
- ixtiyoriy tugatilayotgan yuridik shaxslar – tadbirkorlik sub'ektlari – yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ ixtiyoriy tugatish to'g'risida qabul qilingan qaror haqida xabardor qilingan kundan e'tiboran. ixtiyoriy ravishda tugatish qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili to'xtatilgan va faoliyat qaytadan boshlangan taqdirda, ushbu imtiyoz qo'llanilmaydi hamda soliq summasi imtiyoz qo'llanilgan butun davr uchun to'liq miqdorda undiriladi.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblab chiqarishda soliq solinadigan baza quyidagi hajmlarga kamaytiriladi:

- sog'liqni saqlash muassasalarida davolash maqsadida foydalaniladigan yer osti mineral suvlari hajmiga, bundan savdo tarmog'ida realizatsiya qilish uchun foydalanilgan suv hajmi mustasno;
- atrof muhitga zararli ta'sir ko'rsatishining oldini olish maqsadida chiqazib olinadigan yer osti suvlari hajmiga, ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun foydalanilgan suv hajmi bundan mustasno;
- shaxtadan suvlarni qochirish uchun, foydali qazilmalarni qazib olish vaqtida chiqazib olingan va qatlamdagi bosimni saqlab turish uchun yer qa'riga qaytarib quyiladigan yer osti suvlari hajmiga, bundan ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun foydalanilgan suv hajmi mustasno;

– gidroelektr stantsiyalari gidravlik turbinalarining harakati uchun foydalaniladigan suv hajmiga;

– qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan sho'rlangan yerlarni yuvish uchun foydalaniladigan suv hajmiga.

Shuningdek, soliq to'lovchilarga O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi amalga kiritilishiga qadar qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga ko'ra taqdim etilgan soliq imtiyozlari ular taqdim etilgan muddat tugashiga qadar saqlanadi.

Soliq kodeksining 263-moddasiga muvofiq, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklari uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning hisob-kitobi suvdan foydalanish yoki suv iste'moli joyidagi davlat soliq xizmati organlariga quyidagilar tomonidan yiliga bir marta taqdim etiladi:

– yuridik shaxslar tomonidan (qishloq xo'jaligi korxonalari bundan mustasno) - yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda;

– yagona yer solig'ini to'lashga o'tmagan qishloq xo'jaligi korxonalari tomonidan - joriy soliq davrining 15 dekabrigacha;

O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari, shuningdek yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan - soliq davridan keyingi yilning 25 yanvarigacha.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lash to'g'risidagi to'lov xabarnomasi yuridik shaxs tashkil etgan va tashkil etmagan holda tuzilgan dehqon xo'jaliklariga davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq davridan keyingi yilning 1 fevralidan kechiktirmay topshiriladi.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblash tartibini Andijon

shahrida faoliyat yuritayotgan “O’ZBEKTELEKOM” AJi misolida ko’rib chiqamiz.

7-jadval

“O’ZBEKTELEKOM” AJi bo’yicha suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning hisob-kitobi (2015 yil uchun)²¹

Ko’rsatkichlar	Jami	Yer usti suv resurslari manbalari	Yer osti suv resurslari manbalari
Soliq solinadigan baza (jami olingan suvning umumiy xajmi), kub m	28 781.0	24 147.26	4 633.74
Soliq solinadigan bazani kamaytirish	-	-	-
Soliq solinadigan baza (010-ustun – 020-ustun)	28 781.0	24 147.26	4 633.74
1 kub. m uchun belgilangan soliq stavkasi (so’m)		61.90	78.60
Budjetga to’lanadigan suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi (030-ustun * 040-ustun)	1 858 927.35	1 494 715.39	364 211.96

Jadval ma’lumotlaridan ko’rinib turibdiki, mazkur korxona suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan foydalangan. Korxona hisobot davrida yer osti manbalaridan jami 4 633.74 kub.m miqdorda foydalangan va 2015 yil uchun budjetga jami 364 211.96 so’m to’lagan. Yer usti suv resurslari manbalaridan esa 24 147.26 kub.m foydalangan hamda budjetga 1 494 715.39 so’m budjetga o’tkazgan

Ikkinchi bob bo’yicha xulosalar:

– yuridik shaxslardan olinadigan yer solig’ini to’lovchilari bo’lib, mulk huquqi, egalik qilish huquqi, foydalanish huquqi yoki ijara huquqi asosida yer uchastkalariga ega bo’lgan yuridik shaxslar, shu jumladan O’zbekiston

²¹ “O’ZBEKTELEKOM” AJiining soliq hisob-kitobidan olindi.

Respublikasining norezidentlari hisoblanadi. Ko'chmas mulk ijaraga berilgan taqdirda, ijaraga beruvchi yer solig'ini to'lovchi bo'ladi. Yer uchastkasidan bir nechta yuridik shaxs birgalikda foydalangan taqdirda, har bir yuridik shaxs yer uchastkasining foydalanilayotgan maydonidagi o'z ulushi uchun yer solig'ini to'lovchidir;

– yuridik shaxslarda yer solig'i bo'yicha imtiyoz huquqlari vujudga kelgan taqdirda, soliq solinadigan baza ushbu huquq vujudga kelgan oydan e'tiboran kamaytiriladi. Yer solig'i bo'yicha imtiyoz huquqi bekor qilingan taqdirda, soliq solinadigan baza ushbu huquq bekor qilinganidan keyingi oydan e'tiboran hisoblab chiqariladi (ko'paytiriladi);

– respublikamizda yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 243-247 moddalariga muvofiq undiriladi va huquqiy tartibga solinadi. Soliq kodeksiga ko'ra yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq umumdavlat soliqlari tarkibiga kiradi. Ushbu soliq tabiiy boyliklardan foydalanishning samaradorligini ta'minlash bilan birga sof fiskal vazifani ham bajaradi;

– respublikamizda suvga doir munosabatlarni tartibga solish, aholi va xalq xo'jaligi ehtiyojlari uchun suvdan oqilona foydalanish, suv ob'ektlarining holatini yaxshilash kabi vazifalardan kelib chiqqan holda 1993 yil 6 mayda O'zbekiston Respublikasining "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonuni qabo'l qilindi. Respublikamizda suv tanqisligini hisobga olgan holda va suv resurslaridan tejamkorlik va oqilona foydalanish maqsadida 1995 yildan e'tiboran suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq joriy etildi;

– 2015 yil 1 yanvardan boshlab alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqaruvchi barcha korxonalar soliq solish tizimidan qat'iy nazar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda suv resurslaridan foydalanish maqsadiga qarab tabaqalashtirilgan stavkalarda to'laydilar. E'tiborli jihat soliq solishning soddalashtirilgan tartibida soliq to'lovchilar ham mazkur soliqni to'laydilar.

3-BOB. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA TABIIY RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISHNI SOLIQLAR VOSITASIDA TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILLASHTIRISH.

3.1. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligiga erishishda resurs soliqlari ahamiyatini oshirish masalalari.

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishini davlat tomonidan tartibga solish va rag'batlantirishning samarali vositasi hisoblangan maxsus soliqlar, ya'ni tabiiy resurs soliqlarining amal qilish mexanizmidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlarning belgilanishi lozim. Bunda soliqlarning tabiiy resurslardan yanada samarali va oqilona foydalanishga, atrof muhitga ta'sirini kamaytirishga qaratilgan mexanizmi samaradorligini oshirishga qaratilgan aniq chora-tadbirlarni belgilash maqsadga muvofik. Shundan kelib chiqqan holda respublikamiz soliq tizimini takomillashtirishda soliqqa tortishning klassik va zamonaviy nazariyalarini chuqur o'rganish, ularni mamlakatimiz soliq tizimi xususiyatlaridan kelib chiqib amaliyotga joriy etish va bunda albatta cheklangan tabiiy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan mexanizmga ustuvor ahamiyat qaratish davr talabidir.

Agarda sunggi yillarda mamlakatimiz soliq tizimidagi islohotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliq'larga ko'proq e'tibor qaratilyapti. Shuning bilan birgalikda, ayrim soxalar uchun ixchamlashtirilgan soliq tizimini joriy etilishi ham kengayib bormoqda. Masalan, mikrofirma va kichik korxonalar, qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari va shu kabilar bir qator umumdavlat soliqlari va yig'implari, jumladan, tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlar o'rniga ixchamlashtirilgan soliqqa tortish tartiblari asosida soliq to'lamoqdalar. Mamlakatimiz soliq tizimidagi yagona soliq tartiblari asosan (ularning fiskal ahamiyatini e'tiborga olgan holdagi vazifani bajaradi, biroq, tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliqlar fiskal ahamiyat kasb etishi bilan birgalikda tartibga

soluvchi, rag'batlantiruvchi ahamiyatga ham ega. Bunda yagona soliq tizimiga o'tgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishini tartibga solish va rag'batlantirishda iqtisodiy usulning eng samarali vositasi hisoblangan soliqlarning ta'sir doirasi kamroqdir.

Yagona soliq nazariyasi g'oyasi jamiyat iqtisodiyotida faqatgina soliqlarning fiskal ahamiyatini e'tiborga olgan holdagi vazifalarni bajaradi xolos, vaholanki, soliqlar faqat fiskal ahamiyat kasb etmasdan tartibga soluvchi va rag'batlantiruvchi ahamiyatga ham egadir. Holbuki, soliqlarning muhim vazifasi ularning rag'batlantiruvchi ahamiyatida ekan, yagona soliq turlarining ham rag'batlantiruvchi ahamiyati mavjud, ixchamlashtirilgan soliq tizimi joriy etilishining o'zi ushbu tartib joriy etilgan soxa uchun rag'batlantirishdir. Shuningdek, mamlakatimiz soliq tizimidagi har bir yagona soliq turi o'ziga xos rag'batlantiruvchi ahamiyatga ega. Masalan, qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun joriy etilgan yagona yer solig'i, ularning mavjud yer maydonlaridan samarali foydalanishini rag'batlantiradi. Lekin, ixchamlashtirilgan soliqlarga tortish tartiblari joriy etilgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar yer solig'i (qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilaridan tashqari), suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq (mikrofirma va kichik korxonalardan tashqari) kabi tabiiy resurs soliqlarini to'lamaydi. Jamiyat taraqqiyotining hozirgi davriga kelib jahon ommasi oldida cheklangan tabiiy resurslardan samarali foydalanish zarurati namoyon bo'lmokda.

Bizningcha, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda birinchi navbatda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishini ta'minlashga hamda ularning atrof tabiiy muhitga etkazadigan zararini kamaytirishga karatilgan mexanizmni barcha tadbirkorlik sub'ektlari uchun bosqichma-bosqich joriy etish, bundan tashqari tabiiy resurs soliqlarining mavjud mexanizmini ham tabiiy resurslardan tejab-tergab, oqilona foydalanishga qaratilgan ahamiyatini oshirish lozim. Bu o'rinda asosiy tabiiy resurs hisoblangan yer solig'i mexanizmini takomillashtirishga qaratilgan fikr-mulohozalarimiz borasida to'xtaladigan bo'lsak, yer solig'i asosiy tabiiy resurs

hisoblanib, uning amaldagi mexanizmida qator muammolar mavjud. Jumladan, yer solig'i stavkalari yerdan foydalanish maqsadiga ko'ra belgilangan bo'lsa-da, uning stavkasini belgilashdagi asosiy mezon qilib yerning boniteti, ya'ni sifat holatining e'tiborga olinishi adolatli holat albatta, lekin respublikamizda soliq yukining asosiy qismi noqishlok, xo'jaligi korxonalari hissasiga tug'ri kelgan bir sharoitda, ular uchun yer solig'i ob'ektining yer maydoni hisoblanishi maqsadga muvofiq emas. Chunki noqishloq xo'jaligi korxonalarining asosiy faoliyati qishloq xo'jaligi bilan bog'liq, emasligini e'tiborga olgan holda, bunday korxonalar uchun yer solig'i ob'ekti yer uchastkalari maydoni emas, balki yerning joylashuviga, unga bo'lgan talab va taklif asosida shakllangan yerning qiymatidan undirilishi o'zini mohiyatini ko'proq namoyon etadi.

Yer solig'i ob'ekti uning qiymatiga asoslangan holda belgilanishi natijasida bir tomondan, bozor mexanizmini shakllantirishga erishilsa, ikkinchi tomondan yer solig'i va mol-mulk solig'ini unifikatsiya qilish hisobiga xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning soliqlar buyicha hisob-kitoblarini soddalashtirishga erishiladi. Eng asosiysi esa, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning xususiy mulkka egaligidan kelib chiqqan holda soliq majburiyatlarini vujudga keltirishi bilan birgalikda, ularning yerga bo'lgan zarurati darajasida yer uchastkalaridan foydalanishga bo'lgan manfaatdorligini, shuningdek, yerlarning sifat holatini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar uchun moliyaviy resurslarni shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tabiiy resurs soliqlari mexanizmi muammolarini bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlarda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqda ham katta ahamiyat qaratish lozim. Ma'lumki, o'tgan asrdan e'tiboran jahonning ko'plab mintaqalarida bo'lgani kabi respublikamizda ham suv resurslarining tankisligi yildan-yilga kuchayib bormokda. Respublikamizda suv resurslarining tanqisligi kuchayib borayotgan bir sharoitda, ulardan yanada samarali va oqilona foydalanishni ta'minlashga qaratilgan davlat siyosati kuchaytirilishi va unda iqtisodiy mexanizmga ustuvorlik berilishi zarur. Va bu mexanizm albatta, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq mexanizmida o'z ifodasini topmog'i kerak.

Respublikamiz soliq tizimida suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning samaradorligining juda ham past ekanligini aloxida ta'kidlash lozim. Bu holat, birinchidan, respublikamizda foydalanilayotgan suv resurslarining 90 foizdan ortiq qismining soliqqa tortilmay qolayotganligi bilan ifodalanadi.

Ikkinchidan, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq ob'ekti xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning yer usti va yer osti manbalaridan jami foydalangan suv resurslarining hajmi hisoblanganligi holda, ularning haqiqiy suvdan foydalanish hajmini aniqlashda xanuzgacha ayrim muammolar mavjud.

Uchinchidan, respublikamizda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq tushumi davlat budjetidan turli suv fondlarini, suv inshootlarini saqlash, sifat holatini yaxshilash kabilarga sarflanadigan qismidan ancha kamni tashkil etadi.

Bizningcha, respublikamizda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning samaradorligini oshirish maqsadiga erishish uchun respublikamizda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq mexanizmidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgan quyidagi o'zgarishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, respublikamizda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun, jumladan, ixchamlashtirilgan soliqda tortish tartibidagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun ham joriy etish lozim. Shundagina respublikamizda umumiy foydalanilgan suv resurslarining ko'proq qismini soliqqa tortishga erishish mumkin. Shuning bilan birgalikda, ularning bevosita suvdan foydalanish qismiga bog'liq ravishda soliq majburiyatlarini paydo bo'lishiga erishiladi.

Ikkinchidan, respublikamizda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning amaldagi mexanizmiga muayyan o'zgartishlar kiritish lozim. Jumladan, bugungi kunda asosiy soliq to'lovchi hisoblangan suv resurslaridan foydalanuvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning mazkur soliq buyicha majburiyatlari, ularning suv xujaligi tizimi korxonalari bilan tuzilgan shartnomalari asosida aniqlanmoqda. Bu esa, ularning haqiqiy foydalangan suv resurslarini aniqlashda asos bo'lsa-da, to'liq ifodalay olmaydi. Shuning uchun ham birinchi navbatda barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning suvdan foydalanishini kat'iy nazoratga olish uchun

ularning har birida va har bir foydalanish ob'ekti bo'yicha maxsus suv hisoblagichlarni o'rnatishni tezlashtirish lozim. Shuningdek, faqat suvdan maxsus quvurlar orqali emas, balki turli suv etkazish tarmoqlaridan foydalanuvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ham hisobini olish (masalan, korxona suvdan foydalanish bo'yicha suv xo'jaligi tizimi korxonalari bilan shartnoma tuzgan va shu asosida mazkur soliqni ham to'laydi, lekin korxona ariqlar va shu kabilar orqali o'z yeridagi o'simlik va daraxtlarni sug'orish uchun va boshqa maqsadlarda ham foydalanadi, lekin ularning mazkur suv resurslaridan foydalanishi deyarli soliqqa tortilmayapti) va soliqqa tortish lozim.

Uchinchidan, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalarini takomillashtirish lozim. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, amaldagi soliq stavkalari har yili indeksatsiya qilish evaziga oshirib borilayotgan bo'lsa-da, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning suv resurslaridan foydalanishini rag'batlantiruvchi ahamiyatga ega emas. Shuningdek, soliq stavkalarining soxalar bo'yicha tabaqalashishi ham ilmiy jihatdan asoslanmagan.

3.2. Tabiiy resurslardan samarali foydalanishni va ekologik samaradorlikni ta'minlashda soliqlarning ta'sirchanligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari.

Biz xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish vositalaridan biri bo'lgan tabiiy resurs soliqlari mexanizmidagi mavjud muammolar, ularni tabiiy resurslardan foydalanishiga salbiy ta'siri va bu boradagi ularni bartaraf etishga qaratilgan biz tomonimizdan taklif qiladigan takomillashtirish masalalari, shuningdek, tabiiy resurs soliqlarining tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan ahamiyatini oshirish yo'llarini ko'rib chiqdik.

Yuqoridagi fikrlarimizni umumlashtirib, tadqiqotlarimiz davomida amalga oshirgan nazariy mushoxada va amaliy materiallarimizga asoslangan holda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali foydalanishini va ekologik

samaradorlikni oshirishni ta'minlashga qaratilgan soliqlarning ta'sirchanligini oshirishning ustuvor yo'nalishlarini karib chiqamiz.

Tahlililarimiz natijalariga asoslangan holda aytishimiz mumkinki, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishi hamda ekologik samaradorlikni ta'minlashda soliqlarning ta'sirchanlik ahamiyatini oshirish masalalarini ikki yunalishda amalga oshirish mumkin.

Birinchidan, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishi yoki atrof tabiiy muhitga etkazadigan ta'siriga ko'ra maxsus soliqlarni, ya'ni tabiiy resurs soliqlarini joriy etish orqali ularning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishiga, atrof tabiiy muhitga kamroq salbiy ta'sir ko'rsatishiga iqtisodiy jihatdan ta'sir ko'rsatiladi, ya'ni ularning bu boradagi faoliyatiga bilvosita tartibda ta'sir ko'rsatiladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning imkoni boricha cheklangan resurslardan samarali va oqilona foydalanish hisobiga foyda qismini oshirishga bo'lgan faoliyati rag'batlantiriladi, aks holda ular soliq majburiyatlarining oshishi hisobiga jazolanadi.

Ikkinchidan, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishga, atrof tabiiy muhitni sog'lom bo'lishiga erishishga qaratilgan faoliyati boshqa turdagi soliqlar, masalan, foyda solig'i, mol-mulk solig'i kabi soliqlardan imtiyozlar berish orqali bevosita rag'batlantiriladi. Ushbu yo'nalish bo'yicha respublikamiz soliq tizimida quyidagi elementlar amal qiladi:

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i buyicha ikkita imtiyoz ko'zda tutilgan bo'lib, ularning birinchisiga muvofiq, yuridik shaxslarning soliq solinadigan foydasi ekologiya organlariga beriladigan badallar summasi soliq solinadigan foydaning bir foizidan ko'p bo'lmagan miqdorida kamaytirilsa, ikkinchisi esa, yuridik shaxslarning soliq solinadigan foydasi tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini o'tkazishga ketgan xarajatlarning o'ttiz foizi summasiga kamaytiriladi.

Bundan tashqari foyda solig'i mexanizmida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan suv xo'jaligi tizimlaridan belgilangan limitlardan ortiqcha olinadigan suv uchun to'lov jazo chorasining bir turi sifatida qo'llaniladi. Ya'ni, ushbu

ortiqcha to'lov foyda solig'i bazasiga qayta qo'shiladigan xarajat sifatida tiklanadi va qonunchilikda belgilangan foyda solig'i stavkasi miqdorida soliqqa tortiladi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq hisoblab chiqarilayotganida esa soliq solinadigan baza tabiatni muhofaza qilish, sanitariya-tozalash maqsadida foydalaniladigan ob'ektlarning qiymatiga kamaytiriladi.

Demak, yuqoridagilardan aytishimiz mumkinki, respublikamizda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishi, ekologik samaradorlikni oshirishga qaratilgan soliq siyosati asosan tabiiy resurs soliqlari orqali amalga oshiriladi. Boshqa soliq turlari bo'yicha ekologik samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan soliq imtiyozlarining kamligi esa, ularning bu jarayonga ta'sir doirasi bevosita bo'lsa-da, kamligicha qolayotganligini ko'rsatadi.

Shuni aloxida ta'kidlash lozimki, respublikamizning amaldagi soliq tizimida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan me'yoridan ortiq foydalanilganlik, atrof tabiiy muhitga me'yordan ortiq zarar etkazganlik uchun jarimalar amal qilsa-da, ular boshqa rivojlangan mamlakatlar soliq amaliyotidagi mavjud holatdan ancha kamni tashkil etadi. Tabiiy resurslarning cheklanganligi, ularni ko'pchilik qismining qayta tiklanmasligi, atrof tabiiy muhit ifloslanishi kuchayib borayotganligidan kelib chiqqan holda, bizningcha, tabiiy resurslardan me'yoridan ortiq foydalanilganlik, atrof tabiiy muhitga me'yordan ortiq zarar etkazganlik uchun jarimalar miqdorini oshirish lozim.

Mamlakat soliq tizimida tabiiy resurs soliqlarining rolini oshirish, ular orqali xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan tejamkorlik va oqilona foydalanishini ta'minlashga erishish mumkin.

Bunda faoliyati bevosita tabiiy resurslarga bog'liq bo'lgan (ayniqsa, yer osti boyliklaridan) xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga nisbatan yuqori darajada soliqlar joriy etish, ishlab chiqarishning keyingi bosqichidagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga esa, kamroq darajada soliqlar joriy etish asosiy yunalish sifatida belgilanishiga qaratilgan soliq islohotlarini olib borish lozim. Natijada, bir tomondan, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish darajasini tabiiy resurslar miqdori

va sifatiga bog'liq bo'lib qolishining oldi olinsa, ikkinchi tomondan esa, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan imkon darajasida kam foydalangan holda ulardan ko'proq foyda olishi rag'batlantiriladi. O'z navbatida tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi va infrato'zilmani rivojlantirishga qaratilgan soliq imtiyozlari esa soxalar rivojlanishini ta'minlaydi va ular tomonidan ishlab chiqarilgan tovar (ish, xizmatlar)ning mamlakat milliy daromadidagi ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi. Qayd etilganidek, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishga, atrof tabiiy muhitni sog'lom bo'lishiga erishishga qaratilgan faoliyatini foyda solig'i, mol-mulk solig'i kabi soliqlardan imtiyozlar berish orqali bevosita rag'batlantirish mumkin.

Mazkur bobni yoritish davomidagi taklif va tavsiyalarimizni umumlashtirgan holda quyidagilarni qayd etishimiz mumkin:

Respublikamiz amaliyotidagi tabiiy resurs soliqlarining xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishini rag'batlantirishdagi ahamiyati etarli emasligidan kelib chiqqan holda tabiiy resurs soliqlariga ustuvor ahamiyat qaratish va bunda birinchi navbatda ular mexanizmida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanish jarayoni bilan bog'liqlikni kuchaytirish lozim.

Shuningdek, ixchamlashtirilgan soliqqa tortish tartiblari bo'yicha soliqqa tortilmay qolayotgan tabiiy resurlarni bosqichma-bosqich soliqqa tortish mexanizmini joriy etish lozim.

Respublikamizda tabiiy resurslardan samarali foydalanishni va ekologik samaradorlikni ta'minlashda soliqlarning rag'batlantiruvchilik ahamiyatini oshirishning ustuvor yunalishlarini amaliyotga tatbik, etish lozim. Bunda yildan-yilga soliqlarni kamaytirishga qaratilgan davlat siyosatini ma'qullagan holda, soliq tushumlari tarkibida tabiiy resurs soliqlari, ayniqsa atrof tabiiy muhitni ifloslantirish bilan bog'liq soliqlarga va bunda tabiiy resurslardan me'yoridan ortiq foydalanilganlik, atrof tabiiy muhitga me'yordan ortiq zarar etkazganlik uchun jarimalarga ustuvor ahamiyat qaratilishi, ularni davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatini oshirishga ustuvorlik berilishi lozim.

Uchinchi bob bo'yicha xulosalar:

– iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishini davlat tomonidan tartibga solish va rag'batlantirishning samarali vositasi hisoblangan maxsus soliqlar, ya'ni tabiiy resurs soliqlarining amal qilish mexanizmidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlarning belgilanishi lozim;

– sunggi yillarda mamlakatimiz soliq tizimidagi islohotlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun soliq'larga ko'proq e'tibor qaratilyapti;

– tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda birinchi navbatda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishini ta'minlashga hamda ularning atrof tabiiy muhitga etkazadigan zararini kamaytirishga karatilgan mexanizmni barcha tadbirkorlik sub'ektlari uchun bosqichma-bosqich joriy etish, bundan tashqari tabiiy resurs soliqlarining mavjud mexanizmini ham tabiiy resurslardan tejab-tergab, oqilona foydalanishga qaratilgan ahamiyatini oshirish lozim;

– tabiiy resurs soliqlari mexanizmi muammolarini bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlarda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqda ham katta ahamiyat qaratish lozim;

– tahlililarimiz natijalariga asoslangan holda aytishimiz mumkinki, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishi hamda ekologik samaradorlikni ta'minlashda soliqlarning ta'sirchanlik ahamiyatini oshirish masalalarini ikki yunalishda amalga oshirish mumkin;

– respublikamizda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishi, ekologik samaradorlikni oshirishga qaratilgan soliq siyosati asosan tabiiy resurs soliqlari orqali amalga oshiriladi. Boshqa soliq turlari bo'yicha ekologik samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan soliq imtiyozlarining kamligi esa, ularning bu jarayonga ta'sir doirasi bevosita bo'lsa-da, kamligicha qolayotganligini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bitiruv malakaviy ishini yozish jarayonida amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalarni ishlab chiqishga muvaffaq bo'ldi:

1) Jahon amaliyotida tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishni davlat tomonidan tartibga solishning ma'muriy va iqtisodiy mexanizmlari amal qilib, bozor iqtisodiyoti sharoitida ularning ikkinchisiga ustuvorlik beriladi va ular tarkibida maxsus soliqlar asosiy o'rinni egallaydi;

2) Respublikamiz davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda tabiiy resurs soliqlariga ustuvorlik berilayotganligi amalda ular tushumining budjetdan tabiiy resurslarni va atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, sifat holatini yaxshilash tadbirlari uchun amalga oshirilayotgan xarajatlardan ancha kamni tashkil etayotganligi bilan izohlanadi.

3) Tabiiy resurs soliqlari iqtisodiy mohiyatiga ko'ra boshqa soliqlardan farq qilib, renta xarakteriga ega.

4) Tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan soliqlar tartibga soluvchi va moliyalashtiruvchi soliqlarga bo'linib, tartibga soluvchi soliqlar to'g'ridan-to'g'ri xo'jalik yurituvchi su'b'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanishini tartibga solish, soliq miqdori atrof-muhitga etkaziladigan zarar miqdoridan, texnik imkoniyatlardan va xo'jalik faoliyatining iqtisodiy rentabelligidan kelib chiqib belgilansa, moliyalashtiruvchi soliqlar esa tabiiy resurslarni muhofaza qilish va takror ishlab chiqarish uchun moliyaviy resurslarni shakllantirishga xizmat qiladi.

5) Sunggi yillarda tabiiy resurs soliqlari bazasining kengayib borishi va soliq stavkalarining oshib borishiga qaramasdan inflyatsiya darajasini hisobga olgan holda o'rganilganida, ayrim yillarda ular bo'yicha tushumning kamayishi kuzatilgan va bu holat mamlakat soliq tizimida ixchamlashtirilgan soliq tartiblariga keng e'tibor berilayotganligi bilan ifodalanadi

6) Tabiiy resurs soliqlarini joriy etish orqali bevosita tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanishga erishib bo'lmaydi, ularni joriy etish orqali faqatgina tovar bahosiga birlamchi ta'sir ko'rsatish mumkin. Ularni xo'jalik

yurituvchi sub'ektlarning tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligiga ta'siri bozor mexanizmi asosida amalga oshib, tabiiy resurs soliqlari bilvosita rag'batlantirish vositasi hisoblanadi.

Yuqoridagi xuloslarga tayangan holda tadqiqot ishi doirasida hozirgi kunda resurs soliqlarini undirish mexanizmidagi mavjud muammolarni hal etishlik uchun bizning nazarimizda amaliyot uchun zarur bo'lgan quyidagi ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishga muvafaq bo'ldik:

1) Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq mexanizmidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- yer osti boyliklarini o'zlashtirilishi natijasida olinadigan rentani davlat va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasida mutanosib taqsimlashga erishish uchun asosiy yer osti boyliklari konlari uchun soliq stavkasi tabaqalashtirilishi lozim.

- respublikamizda mahalliy budjet daromadlari va xarajatlarini tenglashtirishga qaratilgan xukumat siyosatini samarali amalga oshirilishiga erishish va soliqlar bo'yicha boqimanda muammosini hal etish maqsadida yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq tushumining asosiy qismi respublikamizning uchta hududiga, ya'ni Toshkent, Navoiy va Qashqadaryo viloyatlariga to'g'ri kelishini hisobga olgan holda, ushbu hududlar bo'yicha mazkur soliq tushumining 50 foizi, qolgan viloyatlar buyicha esa 100 foizi mahalliy budjetlar ixtiyoriga qoldirilishi maqsadga muvofiq.

2) Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ishlab chiqarish jarayoniga sog'lom ekologik muhitni ta'minlashga qaratilgan, zamonaviy, kamchiqitli, atrof tabiiy muhit uchun eng kam zarar etkazadigan texnika va texnologiyalar jalb etishga qaratilgan investitsion faoliyati imtiyozlar vositasida rag'batlantirilishi lozim. Bu bevosita ushbu texnologiyalarni import qilish jarayonidagi imtiyozlar bojxona to'lovlari, foyda solig'i, mol-mulk solig'i, tezlashtirilgan amortizatsiya kabilarda o'z ifodasini topmog'i lozim.

3) Bizning fikrimizcha, qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarini soliqqa tortish tartibini tubdan isloh qilish va bunda ularni tabiiy resurslardan samarali va

oqilona foydalanishini rag'batlantirishga qaratilgan soliqlar bo'yicha majburiyatlariga qaratilishi maqsadga muvofiq. Bu jarayon qishloq xo'jaligi korxonalarini real soliq to'lovchi sifatida shakllantirishga qaratilgan islohotlar bilan uzviylikda amalga oshirilishi va ularni tabiiy resurs soliqlari bo'yicha majburiyatlari ularni faoliyatining mavsumiyligidan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi lozim.

4) Respublikamiz davlat budjeti daromadlarida soliq tushumlari tarkibida tabiiy resurs soliqlari, ayniqsa atrof tabiiy muhitni ifloslantirish bilan bog'liq soliq'larga ustuvor ahamiyat qaratilishi, ularni davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatini oshirishga qaratilgan islohotlar mamlakat soliq tizimini takomillashtirishdagi ustuvor yunalish sifatida qaralishi lozim.

5) Yer solig'i ob'ekting yer maydonlari qilib belgilanishi va yerning boniteti (sifati)ni hisobga olgan holda soliq summasining belgilanishi mazkur soliqning mohiyatini to'liq o'zida ifodalay olmaydi. Bu holat noqishloq xo'jaligi korxonalaridan undiriladigan yer solig'ida yana ham yaqqol namoyon bo'ladi. Bizningcha, bunday korxonalar uchun yer solig'ining ob'ekti yer maydoni emas, balki yerning joylashuviga, unga bo'lgan talab va taklif asosida shakllangan yerning qiymatidan undirilishi hamda yer solig'i va mol-mulk solig'ini unifikatsiya qilinishi lozim.

6) Respublikamizda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqning samaradorligini oshirish maqsadiga erishish uchun respublikamizda suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq mexanizmidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgan quyidagi o'zgarishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

– suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun, jumladan, ixchamlashtirilgan soliqqa tortish tartibidagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun ham joriy etish maqsadga muvofiq bo'lib, shuningdek, ularning bevosita suvdan foydalanish hajmiga bog'liq ravishda soliq majburiyatlarini paydo bo'lishiga erishish lozim.

– xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning suvdan foydalanishini qat'iy nazoratga olish uchun ularning har birida va har bir foydalanish ob'ekti bo'yicha maxsus suv

hisoblagichlarni o'rnatishni tezlashtirish, faqat suvdan maxsus quvurlar orqali emas, balki turli suv etkazish tarmoqlaridan foydalanuvchi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ham hisobini olish va soliqqa tortish hamda suvdan foydalanish me'yoriga e'tiborni kuchaytirish lozim.

– suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalarini oshirishni tezlashtirish, ularni soxalar buyicha tabaqalashishini ilmiy asoslangan holda takomillashtirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasining Qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov asarlari.

Normativ-huquqiy hujjatlar:

- 1.1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: “O'zbekiston”, 2015
- 1.2. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: “Adolat”, 2015
- 1.3. O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. –T.: “Adolat”, 2014
- 1.4. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks. – T.: “Adolat”, 2014
- 1.5. O'zbekiston Respublikasining “Davlat soliq xizmati to'g'risida”gi Qonuni. (1997 yil 29 avgust)
- 1.6. O'zbekiston Respublikasining “Soliq maslahati to'g'risida”gi Qonuni. (2006 yil 21 sentabr)
- 1.7. O'zbekiston Respublikasi “Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida”gi Qonuni (1998 yil 24 dekabr, №717-I)
- 1.8. O'zbekiston Respublikasining “Fermer xo'jaligi to'g'risida”gi Qonuni (1998 yil 30 aprel)
- 1.9. “Xususiy korxona to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni (2003 yil 11 dekabr, № 558-II)
- 1.10. O'zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida”gi Qonuni (2012 yil 2 may)
- 1.11. O'zbekiston Respublikasining “Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida” Qonuni (2012 yil 26 aprel)
- 1.12. O'zbekiston Respublikasining “Soliq va budjet siyosatining 2016 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi Qonuni. //Xalq so'zi, 2015 yil 31 dekabr

- 1.13.O'zbekiston Respublikasining "Soliq va budget siyosatining 2015 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni (2014 yil 4 dekabr)
- 1.14.O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining "Soliq va budget siyosatining 2013 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi, shuningdek soliq hisoboti davriyligi qisqartirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni (2012 yil 25 dekabr)
- 1.15.O'zbekiston Respublikasining "Soliq va budget siyosatining 2012 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni (2011 yil 30 dekabr)
- 1.16.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 15 apreldagi "Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish va davlat xizmatlarini ko'rsatish bilan bog'liq tartibotlarni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2164-sonli Qarori
- 1.17.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1995 yil 12 maydagi "Xalq xo'jaligida hisob-kitoblar o'z vaqtida o'tkazilishi uchun korxona va tashkilotlar rahbarlarining ma'suliyatini oshirish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-1154-sonli Farmoni;
- 1.18.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 19 noyabrdagi "Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni tekshirishni tashkil qilishni tartibga solish to'g'risida"gi PF-2114-sonli Farmoni;
- 1.19.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 7 apreldagi "O'zbekiston Respublikasida investitsiya iqlimi va ishbilarmonlik muhitini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 4609-sonli Farmoni

- 1.20.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 8 avgustdagi "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari eksportini qo'llab quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2022-sonli Qarori
- 1.21.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 22 dekabrda
gi "O'zbekiston Respublikasining 2016 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi 2455-sonli Qarori
- 1.22.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 4 dekabrda
gi "O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi 2270-sonli Qarori
- 1.23.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 25 dekabrda
gi "O'zbekiston Respublikasining 2014 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi 2099-sonli Qarori
- 1.24.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 25 dekabrda
gi "O'zbekiston Respublikasining 2013 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi 1887-sonli Qarori
- 1.25.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 30 dekabrda
gi "O'zbekiston Respublikasining 2012 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi 1675-sonli Qarori
- 1.26.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 24 dekabrda
gi "O'zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi 1449-sonli Qarori
- 1.27.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 14 iyundagi "Tadbirkorlik sub'ektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-3619-sonli Farmoni

- 1.28.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 5 oktyabrdagi "Tadbirkorlik sub'ektlarini tekshirishni yanada qisqartirish va uning tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-3665-sonli Farmoni
- 1.29.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 15 iyundagi "Tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini takomillashtirish va uni noqonuniy talab etilganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida"gi PQ-100-sonli Qarori

**O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning
asarlari va ma'ruzalari:**

- 1.30.Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – iqtisodiyotimizda olib borayotgan islohotlarni va tarkibiy o'zgarishlarni keskin chuqurlashtirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berishdir. –T.: "O'zbekiston", 2016. -88 b.
- 1.31.Karimov I.A. 2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir. –T.: "O'zbekiston", 2015. -72 b.
- 1.32.Karimov I.A. 2014 yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi. –T.: "O'zbekiston", 2014. -64 b.
- 1.33.Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. –T.: "O'zbekiston", 2010
- 1.34.Karimov I.A. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi. –T.: "O'zbekiston", 2011
- 1.35.Karimov I.A. O'zbekiston mustaqilikka erishish ostonasida. –T.: "O'zbekiston", 2011

- 1.36. Karimov I.A. Bizning yo'limiz – demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va modernizatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish yo'lidir. –T.: “O'zbekiston”, 2011
- 1.37. Karimov I. Iqtisodiyotni erkinlashtirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish – bosh yo'limiz. //Toshkent oqshomi, 2002 yil 15 fevral
- 1.38. Karimov I.A. Bank tizimi, pul muomalasi, kredit, investitsiya va moliyaviy barqarorlik to'g'risida. –T.: “O'zbekiston”, 2011

II. Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar.

Darslik va o'quv adabiyotlari:

- 2.1. Vahobov A., Jo'raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. –T.: “Sharq”, 2009. -448 b.
- 2.2. Alimardonov M., To'xsanov Q. Soliq nazariyasi. –T.: “O'zbekiston Yozuvchilari yushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti”, 2005. -175 b.
- 2.3. Yahyoev Q.A. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. Darslik. –T.: “Fan va texnologiyalar markazi”, 2003. -247 b.
- 2.4. Sanaqulova B. Kichik tadbirkorlik sub'ektlarini soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash. Monografiya. –T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2014. -252 b.
- 2.5. Mahmudov N., Adizov S. Soliqlarning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini baholash: nazariya, amaliyot va modellashtirish. Monografiya. –T.: “Fan”, 2014. -106 b.
- 2.6. Almardonov M. Yuridik shaxslarni soliqqa tortish. –T.: “Cho'lpon nomidagi NMIU”, 2013. -296 b.
- 2.7. Sobirov H. O'zbekiston davlat moliyasi tarixi. – T.: “Ta'lim manbai”, 2002
- 2.8. Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. –T.: Adliya. 2002
- 2.9. Shamsutdinov F., Shamsutdinova Sh. Chet mamlakatlar soliq tizimi. Darslik. –T.: “Fan va texnologiya”, 2011. –508 b.

- 2.10.Миляков Н.В. Налоги и налогообложение. Учебник. –М.: «ИНФРА-М», 2008. -520 с.
- 2.11.Malikov T., Xaydarov N. Budget (tizimi, tuzilmasi, jarayoni). O'quvqo'llanma. –T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008. -98 b.
- 2.12.Tuxliev B.K., Yusupov O.A., Agzamov A.T, To'xsanov Q.N. Soliqlar va soliqqa tortish: O'quv qo'llanma. – T.: TDIU, 2007. -320 b.
- 2.13.Meyliev O. Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda soliqlarning o'rni. Monografiya. –T.: "Tamaddun", 2013. -136 b.
- 2.14.Zavalishina I. Soliqlar: nazariya va amaliyot. –T.: "Iqtisodiyot va huquq dunyosi", 2005. –544 b.
- 2.15.Gadoev E., Kuzieva N. O'zbekistonning jahon bozorlarida raqobatbardoshligini oshirish va ishlab chiqarishni modernizatsiyalashga soliq imtiyozlari va preferentsiyalarning roli va ahamiyati. O'quv-uslubiy qo'llanma –T.: "EL PRESS", 2011. –204 b.
- 2.16.Jo'raev A., Safarov G'. Soliq nazariyasi. O'quv qo'llanma. –T.: "Iqtisod-moliya", 2005. –211 b.
- 2.17.Черник Д.Г. Налоги и налогообложения: Учебник. –М.: "ЮНИТИ", 2010. –310 с.
- 2.18.Майбуров И. и другие. Налоги и налогообложение. Учебник. –М.: "ЮНИТИ-ДАНА", 2008. –511 с.
- 2.19.Александров И. Налоги и налогообложение. Учебник. –М.: "Дашков и К", 2006. –318 с.
- 2.20.Пансков В. Налоги и налогообложение в Российской Федерации. Учебник. –М.: "МЦФЭР", 2006. –592 с.
- 2.21.Пушкарёва В. История финансовой мысли и политики налогов. –М.: "Инфра-М", 1996
- 2.22.Samuelson P., Nordhous W. Economics. 1992
- 2.23.Бард В., Павлова Л. Налоги в условиях экономической интеграции. // . – М.: "Кнорус". 2004

- 2.24.Бобылев С., Ходжаев А. Экономика природопользования. //Учебное пособие. –М.: ТЕЭС. 1997
Жидкова Е. Налоги и налогообложение. Учебное пособие. –М.: “Эксмо”, 2010. –240 с.
- 2.25.Александров И. Налоговые системы России и зарубежных стран. -М.: “Бератов-Пресс”. 2002. –380 с.
- 2.26.Торговля в Узбекистане. Статистический сборник. –Т.: Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. 2013. - 186 с.
- 2.27.Митюкова Э.С. Налоговое планирование: анализ реальных схем. –М.: «Эксмо», 2010. –288 с.
- 2.28.Молчанов С.С. Налоги: расчет и оптимизация. –М.: “Эксмо”, 2010. -544 с.

Davriy nashrlar, statistik to'plamlar va hisobotlar:

- 2.29.O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotining mustaqillik yillaridagi (1990-2010 yillari) asosiy tendentsiya va ko'rsatkichlari hamda 2011-2015 yillarga mo'ljallangan prognozlar: statistik to'plam. –Т.: “O'zbekiston”, 2011. –140 b.
- 2.30.Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliya-kredit muassasalarining investitsion faolligini oshirish. –Т.: TDIU, 2013 yil 15 mart.
- 2.31.Tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik va investitsiya muhitini shakllantirishda soliq siyosatini tutgan o'rni. –Т.: DSQ Soliq akademiyasi, 2013 yil 23-24 may
- 2.32.O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. –Т.: 1993. №1

Ilmiy jurnallardagi maqolalar:

- 2.33.Аношкина В., Рудакова В. Налогообложение ресурсов и имущества: реальность и противоречия. //Экономическое обозрение. 2002. №3.
- 2.34.Jo'rayev T. Soliq siyosatini takomillashtirish yo'lida. //Toshkent haqiqati. 2003 yil 23 sentyabr

- 2.35. Abduraxmonov O. Soliq siyosati: dunyo tajribasi va O'zbekiston istiqboli.
//Bozor, pul va kredit. 2002 yil, 5-son

III. Internet saytlari:

- 3.1. <http://www.lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi qonunlari bazasi sayti
- 3.2. <http://www.mf.uz> – O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti
- 3.3. <http://www.soliq.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi sayti
- 3.4. <http://www.stat.uz> – O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi sayti
- 3.5. <http://www.cbu.uz> – O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki sayti
- 3.6. <http://www.ziyonet.uz> – Jamoat axborot ta'lim tarmog'i sayti